

BODIL JÖNSSON

tanke kraft

144 SIDOR ATT TÄNKA MED

BROMBERGS

Av författaren till
"TIO TANKAR OM TID"

TANKEKRAFT handlar om samtal inifrån: om att komma underfund med den egna tankekraften och om hur den kan möta andras. Många starka exempel, bland annat från de första egna skolåren, visar på samspel mellan kultur och teknik. Det som i bokstavlig bemärkelse var otänkbart då är i dag realitet – och vice versa.

Bästsäljaren *Tio tankar om tid* får sin uppföljning med åtminstone tio tankar till om tid. Och hela slutkapitlet ägnas åt ekonomiska funderingar, väsensskilda från dem i A-ekonomi och börsnoteringar.

Bodil Jönsson, professor på Certec vid Lunds tekniska högskola, är numera en i vida kretsar etablerad och uppskattad kulturpersonlighet. Hon vänder sig bort från vår tids rädsla för allvar vilket blir extra tydligt genom att några av bokens tongivande bilder kommer från *Roy Anderssons* film

»Sånger från andra våningen«. Boken är förmgiven av *Karin Rehman*, mångårig samarbetspartner, i en nära dialog.

BROMBERGS
BOKFÖRLAG

ISBN 91-7608-852-9

9 789176 088524

TANKEKRAFT

144 SIDOR ATT TÄNKA MED

tanke

144 SIDOR

kraft

ATT TÄNKA MED

BODIL
JÖNSSON

BROMBERGS BOKFÖRLAG

*Den femte morgonen
silades ljuset genom molnen.
Handduken var blöt efter badet.
Penelope gjorde ett hårt klot av handduken.
Slängde den upp i luften med en besvärjelse.
Handduken ringlade ned
som ett halvskalet äpple!
Hade han hört? Hade han Glömt?
Kunskapen om att navigera hem.
Horisonten låg öde.*

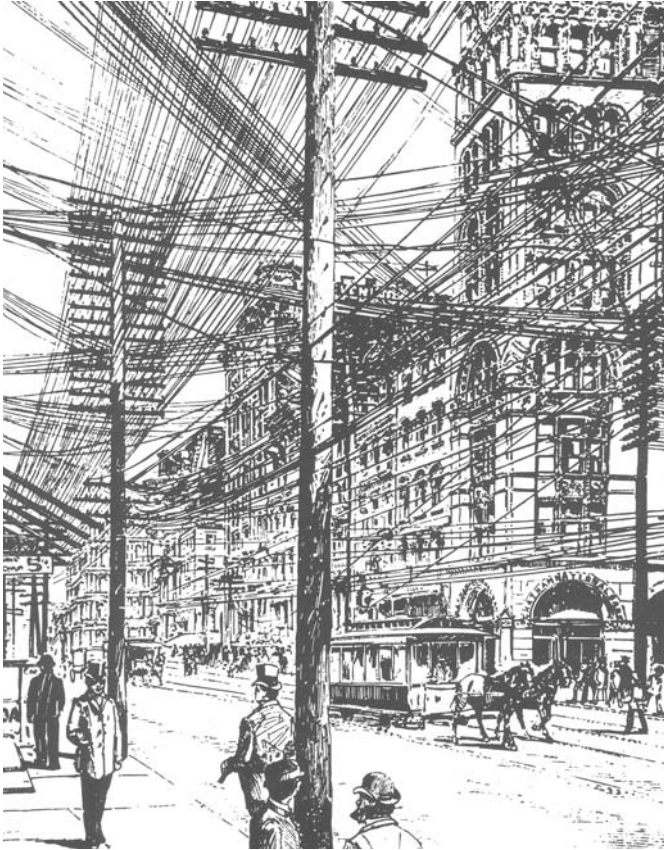
*Omslagets framsida är en väv av Kirsten Hennix:
Tankeseglet 'Kunskapen'
med tillhörande text ur utställningen
»Kom hem Odysseus – avsändare Penelope«.*

Av Bodil Jönsson har tidigare utgivits:
Tio tankar om tid, 1999
Den obändiga söklusten (medförfattare Karin Rehman), 2000

Form: Karin Rehman
© 2001 Bodil Jönsson
och Brombergs Bokförlag AB
Tryck: WS Bookwell, Finland 2001
Första upplagan, andra tryckningen
ISBN 91-7608-852-9

INNEHÅLL

Förord	7
1. Tankekraft	9
3. Möten mellan tankekrafter	23
5. Tio tankar till om tid	41
7. Sök- och skaparlusten – nu ännu obändigare	78
9. Den nya ekonomin	121
Bildkällor	144

Den här bilden från en gatukorsning på Broadway i tidig telefon-era säger något om att det blev *många kontakter* redan på den tiden, då två personer var tvungna att närvara samtidigt i var sin ände vid samtal. Nu börjar *många-till-många*-kontakterna dominera över *en-till-en*-kontakterna, men när man läser en bok, kan man ibland uppleva en känsla av att vara ensam med författaren.

Från mitt håll är det just den kontakten jag försöker nå.

FÖRORD

Det var en gång en läkare och en biokemist som promenerade runt en sjö. Plötsligt ropade någon på hjälp, långt där ute på djupt vatten. Läkaren slängde av sig kavajen, simmade ut och räddade den drunknande. När allt hade lugnat ner sig, den tidigare nödställda blivit ordentligt omskött och läkaren hade fått torra kläder, gick de båda ett varv till runt sjön. De hade mycket att tala om.

Men när de kom till samma ställe som på förra varvet, hördes det åter rop på hjälp. Denna gång inte från *en* människa utan från *två*. Läkaren, som framstår som den handlingskraftige av de två, säger: »Okej, jag räddar den vänstra och du tar den högra.« Läkaren simmar ut. Men när han kommer in med den första har biokemisten inte ens tagit av sig kavajen. Det finns inte mycket för läkaren att argumentera om i den situationen – han simmar ut och drar i land den andra också. Men efteråt frågar han förstås biokemisten hur han kunde vara så omoralisk och bara stå där utan att göra något för att hjälpa en människa i nöd. »Vad höll du på med, vad tänkte du på?!« »Jo«, sa biokemisten, »jag stod och funderade på vem det kan vara som slänger så många människor i sjön just här.«

Instinktivt är det lätt att se läkaren som hjälte och ta avstånd från biokemisten. Inte bara för dem som låg i sjön utan också för oss andra som bara hör talas om händelsen. Men är det egentligen självklart vem som på lite sikt räddar flest? Tänk om biokemisten faktiskt kommer på samman-

hanget och därmed kan förhindra att det nästa gång ligger fyra personer där och nästa gång åtta? Då är det ju faktiskt han som blir den store räddaren.

Jag låter denna historia utgöra ingress till den här boken, trots all dess skrönighet och karikerade karaktär. Det kan vara ett ärligt sätt att börja en bok där också jag själv hela tiden kommer att svänga mellan akuttänkande och mer eftersinnande reflexioner. Jag vet ju inte själv vilka som är viktigast. Jag vet faktiskt inte det.

Den huvudfråga som jag ställer är lika viktig som den är banal. Vad kan man göra, egentligen, åt det som händer bortom alla skymmande utanverk, bortom fartblindheter och lokalsinnesförluster? Svaret är renodlat enkelt och avskalat: Tänk dina tankar ett steg längre och börja prova tankekraftens effekter. Gärna i samtal med både andra och med dig själv. I samtal inifrån.

Dalby 1.1.2001
Bodil Jönsson

KAPITEL 1

TANKEKRAFT

Rent glad blir jag av blotta tanken på att skriva en hel bok om *tankekraft*, denna den kanske märkligaste av alla krafter. Den stora glädjen pockar på här och nu, redan i detta det allra första. Det blir förstås spännande sedan också, när jag får möta läsare. När jag kan ge och få. Men själva förstagångshändelsen, den äger rum nu. Det är nu som jag undrar om jag kan få ur mig tankarna, hur de ser ut när de kommer upp på skärmen och ner på papperet. Vad som händer med dem när jag vrider på dem, smakar på dem, förundras, förstärker, förringar, fördömer och kanske rentav förstår något nytt.

Tankekrafter arbetar redan mellan förstataanken och andrataanken – förutsatt, förstås, att den första tanken har kraft nog att komma upp till ytan där inne. Väl där kan den i sin tur sätta fart på den andra och den tredje. Rena glädjestormen kan det bli. Men bara för ett kort ögonblick, för sedan blir det villervalla. Inre villervalla. Tankarna hittar inte varandra utan glider undan, och tankekraften har ingen verkan när den inte hittar något att ta avstamp från. Rena tankesoppan blir det av alltihop.

I det läget måste tankarna få komma *ut*, för bara så kan kraftpilens spets söka sitt mål, bara så kan tankarna bli lite mer tillgängliga. I första hand för en själv. Kanske är det just detta som är det riktigt svåra: att bli lite mer tillgänglig

för sig själv. Den svårigheten finns inte bara i första och andra tappra försöket att få bättre fatt på sina tankar och känslor; den förföljer en livet igenom. Så inte är det en slump, inte, att den mest klassiska bland inskriptioner lyder »Gnothi Seauton«, »Känn dig själv«.

Speciellt under två perioder av livet – den tidiga barn-
domen och den omvälvande tonårstiden – är människan inriktad på grundfrågan »vem är jag?«. Fast omvärlden är inte så duktig på att lyssna, ens då. Tänk på hur skolan under högstadietiden drar igång med all *uppdelning* och *strukturering*, just under den perioden då de flesta bara söker ett: *helhet* och *mening*.

Efterhand förlorar människan mycket av lusten och förmågan att söka det existentiellaste av svar. Ett vanans sövande skynke breder ut sig över den delen av tankemyllret. Till en början ett tunt ett, men efterhand tjocknar det till så att bara de allra ytligaste tankarna får chansen att ploppa upp. Längst ner, underst, ligger de kvar, de svåraste och viktigaste frågorna: de om varför, vadan och varthän. Riktigt ger de sig väl aldrig, men både individen själv och den omgivande kulturen håller dem i schack större delen av livet.

BEDÖVNINGSKULTUR

Olika kulturer bedövar på olika sätt och håller därmed de starkaste frågorna på avstånd. Man skulle kunna tro att vi hade det värsta bakom oss, nu när vi i så stor utsträckning har kommit bort från de auktoritära kulturerna med deras anspråk på att kunna tala om för folket hur det är, så att sedan folket skall kunna ägna sig åt att verkställa, mer eller mindre blint, utan existentiella bekymmer. Det dikterande och det diktatoriska har tappat stora delar av sin makt.

Men de hade knappt lämnat arenan förrän *förströelsen* dök upp i form av en till intet förpliktigande mjukgegga. Därmed är vi framme vid *vår tids rädsla för allvar*, som Roy Andersson beskriver i sin bok med just denna titel. I våra förströelseliv kan hela livet formas om till ett enda lätt-och-lagom-spektakel. Ett tingel-tangel som blockerar de egna existentiella tankarna ännu effektivare än vad någon-sin det auktoritära nedtryckandet gjorde.

Då börjar det bli farligt på riktigt, för då upplever man skyddet mot de egna tankarna, skyddet mot det egna jaget, rädslan för allvaret, som något självvalt. Då finns inte ens revoltmöjligheten kvar. Så länge som det är andra som förtrycker din tanke, och så länge som du kan peka ut både dem och det de sätter upp som hinder, finns det något att revoltera mot. Historien har lärt oss att människan är beredd att offra mycket för att göra sig fri från en *av andra* stipulerad tankeofrihet. Men den självvalda, vem vill revoltera mot den?

Nåja, fullt så nattsvart är det väl inte. För samtidigt som en del (för närvarande alltför många) låter sig sövas av vår samtids teknologiska lätt-och-lagom-möjligheter, är det många som är på väg mot ökad fördjupning, tankeskärpa och ett mångfaldens myller för att där kunna leta nya mönster. Lite förrädiskt är det att en och samma teknologi kan fungera både som något dövande och sövande och som något som ger vittring, inspirerar, riktar, skärper. *Många-till-många*-kommunikation, till exempel, kan bli till ett diversevaruhus utan mål och mening för någon. Men den kan också medverka till att du blir en *någon*, en människa med en stark självbild tack vare en omgivande myllrande gemenskap.

SJÄLVBILDENS INRE

Hur får du lust att leta efter dig själv, hur får du lust att leta efter andra? Bakom alla skymmande utanverk. Ja, hur möter vi varandra när vi är som ärligast? Är det i bastuns kroppsnakenhet, är det i den påklädda vardagen, är det i internets tankenakenhet – för att bara välja ut tre situationer? Av dessa är det lätt hänt att man utnämner bastun som den ärligaste – där möter vi ju varandra till synes alldeles utan förställning. Öppet och ärligt. Eller? Vad är det vi möter där i bastun? Visst, kroppens utsida. Den och bara den kommer till synes. Men ingenting av det vi har på insidan – det visar vi märkligt nog mer av i den påklädda vardagen. Vi döljer visserligen där lite av ytan, men vi visar en hel del av det inre via yttre attribut som kläder, frisyra, väskor, plånböcker, pennor, glasögon. Via allt detta självvalda yttre.

Länge har artefakterna, det människoskapade, trängts undan till att betraktas bara som döda materiella ting. Men dessa konstgjorda produkter synliggör inte bara upphovsmannens tankar. De säger också en hel del om användaren – om de nu blir använda, förstås. Vad han använder dem till, hur, hur mycket, varför. En av drivkrafterna i det urstarka konsumtionssamhället är just att få välja det *jag* vill ha och använda det på *mitt* sätt. Och »jag« är den människa som finns där inne hos tankarna, och som knappast går att skönja i den avskalade yttersidan i bastun. På internet, slutligen, behöver du varken utseende eller attiraljer om du inte vill – där kan du framträda alldeles internaken. Du kan själv bestämma vilken av alla dina möjliga skepnader som du vill ikläda dig.

Det är bara de, som ännu inte själva känt kraften i internakenheten och dess starka möten, som betvivlar, förringar,

föraktar eller fördömer det omstörtande i det som kan ske på nätet. De på förhand avvisande kan å andra sidan inte heller göra någon större skada i detta sammanhang. Det är marginella fördröjningar de åstadkommer, för mot sig har de hela hav av framvällande tankemassor, lika obevekliga i sin rörelse som någonsin vulkanernas lavaströmmar.

Där, i det kollektiva, är *tankekraftens* existens och makt så uppenbar. Det är som med asfaltblomman – den *står* ju faktiskt där, den *visar* ju att det gick. Fast det är klart: lite eftertanke ger vid handen att inte alla presumtiva asfaltblommor kom igenom. Många hukar fortfarande, inte som frimodiga, starka, blommande växter eller människor med riktning och mål utan mer som bleka stänglar som ännu inte skymtar ljuset.

GEMENSAMMA

SAMMANHANGSFÖRESTÄLLNINGAR

Det kan bli lite lättare för dem att komma igenom om de trycker på, på samma ställe som andra gör. Frågan är bara hur de hittar dit. Motsvarande fråga för oss människor är: Hur kan man ha på känn vart också andra är på väg? Jag råkar ha haft tur några gånger i det här sammanhanget och kunnat peka ut lämpliga platser och strategier för genombrott. Så var det till exempel när jag skrev *Tio tankar om tid*. Den kom faktiskt att peka ut just tankeplatser där man kunde samlas för att utveckla tankegenombrott. Boken gav struktur och ett och annat exempel. Resten skedde i läsarens huvud och i samtal mellan människor. Det var som om familjer och arbetsplatser, jämnåriga och generationsskilda, människor nära och fjärran fick något som gjorde att de plötsligt kunde sätta in sina upplevelser i ett sådant

sammanhang att de kunde *samtala med varandra* och *samtala med sig själva* om hur de levde sina liv och hur de ville leva dem.

Effekterna blev och är omtumlande, och de är i sig ett exempel på *tankens kraft*. Det räckte med att en enda bok hjälpte till att formulera dagordningen, ge strukturen, beteckningarna. Sedan kunde och ville man alldeles själv tänka *sina* tankar, ändra *sitt* liv, *sina* arbetsförhållanden, *sin* hälsa.

Själv fick jag förstås väldigt mycket tillbaka. Den fungerar ju så, tankarnas gåvoekonomi. Ju mer man ger bort, desto mer får man tillbaka. Ett fantastiskt förhållande för universitetsmänniskan i mig; hon som alltid vill se all kunskap öppet tillgänglig för alla som vill komma åt den. Bort med alla tankehemligheter syftande till att skymma för någon annan. Öppenhet vinner alla på i längden, både tillsammans och var för sig.

TANKE OCH HANDLING

Tanken och handlingen utgör två företeelser som är varandras förutsättning. De hänger nära samman, mycket närmare än vad man kan tro om man lyssnar till de förföriskt enkla utsagor som sprids till exempel i miljösammanhang: »Människor *vet* redan – det är inte det som är fel. Nu gäller det att handla!« sägs det. »Nej och nej och åter nej«, säger jag, »människor *vet inte!*« Möjligen har de hört orden, men de har inte ett dugg av känslan ända ner i magen. Man »*vet*« inte förrän man har tänkt själv. Därför är det i tanken och i tankens kraft som man måste börja.

Tankar kan vara något mycket konkret. Visst är de immateriella, men det betyder inte att de inte *finns* i en konkret bemärkelse. De finns i allra högsta grad i det tysta, i det

inre, fram till det ögonblick då man ger dem något uttryck. Det kan man göra till exempel genom att resa sig från stolen (om det nu var det man tänkte), knattra på tangenter, springa i skogen, vänta på sömnen. Av dessa aktiviteter är det bara sömnen som kommer lika bra eller snarare bättre om man inte tänker på den. Alla de andra handlingarna är beroende av tanken. Ja, du skall faktiskt inte tro att det blir något gjort överhuvudtaget, ifall inte tanken sätter fart. Det finns inte bara enskilda tankar som leder till enskilda handlingar. Det finns också hela stora *infrastrukturer* av tankar som får livet att hänga samman – kunskaper, känslor, drömmar, önskningsar. Det är de som ger stadga, motstånd, uppror. Och de styr nästan alltihop. Ja, ingenting styr tankarna så hänsynslöst som en uppbyggd tankeinfrastruktur. Därför är det främst genom förändringar av tankeinfrastrukturen som man kan påverka framtiden.

Mest spännande är det med tankeinfrastrukturer som ännu inte satt sig i kulturen. I *Den obändiga söklusten* skrev vi (jag, tillsammans med Karin Rehman) med ett enda fokus: möjligheterna för den sökande och skapande människan i den nya informationsteknologin. Hur människan och teknologin omskapar varandra. Hur drastiskt det sökande och skapande lärandet i den ständigt tankekonstruerande människan skiljer sig från den syn på inläring som inlärningspsykologerna på sin tid försåg oss med. Spännande är det att försöka urskilja de nya mönster som informationsteknologin bidrar med i detta sammanhang.

ETT AVSLUT ÄR OCKSÅ EN BÖRJAN

På ett sätt är nog den här boken en fortsättning på både *Tio tankar om tid* och *Den obändiga söklusten*. Tankar tar ju

inte slut bara för att ett manus är lämnat. Tvärtom – det kan vara just då när tankarna finns samlade, som de blir till en ny plattform att ta avstamp från. Och när sedan det egna avstampet blandas med all den tankekraft som kommer från läsarna, blir det en rejäl skjuts. Två av kapitlen i den här boken är därför mer eller mindre direkta fortsättningar på de föregående böckerna. Också i övriga kapitel försöker jag renodla tankekrafter och tankeskelett kring vad som är viktigt i livet och hur man får till det som är viktigt.

Jag hoppas på att du än en gång vill skriva din egen bok inuti min, nu med fokus på tankekraften och dess konsekvenser. Min roll är att skissa och antyda mönster. Den här gången har jag än mer glädje än vid andra tillfällen av min bakgrund som fysiker. Utöver att fysiken övat mig i tänkande och tänkandets glädje gör den nu att jag inte behöver känna rädsla för att andra skulle tro att jag med en bok om tankekraft visar att jag håller på att flippa ut. Fysikerbakgrunden gör att andra på förhand vet att jag inte hör till dem som tror att jag genom mina tankar kan plocka ner himlakropparna från himlapällen (så som kyrkans män trodde på Galileis tid). Inte heller sätts jag i New Age-fällan eller någon annan av mysticismens celler för dem som vill upphäva naturvetenskapens lagar med tankekraft. Och det är ju inte heller där jag hör hemma. Förstås.

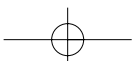
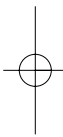
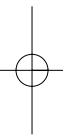
Men för att få veta mer om omvärlden måste man 1. ha teorier och 2. försöka göra observationer (inkluderande experiment). Bådadera kräver tankar, tankar, tankar. Tankar kan omdana världen. De tankar du redan har leder till en upptäcker- och uppfinningsförmåga som leder till tankar som ... Och kraften fortplantar tankarna allra mest uppenbart när många vill och vågar samlas i tänkandet.

SAMTAL INIFRÅN

Vi är kanske många nu som skulle kunna sluta upp bakom just en *tro på tankekraftens möjligheter*. Det är kanske inte längre så farligt för någon? Också samhälle, kultur och näringsliv börjar ju bli allt tydligare med att lyfta upp de immateriella värdena. Det enda som då krävs på individnivå är faktiskt detta stora: att våga tänka nya tankar fullt ut och lita på deras bärkraft. Vilket i sin tur kräver att du inte bara talar med andra utan också släpper igenom samtal med dig själv. »*Samtal inifrån*« – så kunde den här boken också heta.

TILLÄGNAN

Den här boken tillägnas Kristina Persson, vice riksbankschef, tidigare landshövding i Jämtland, och andra modiga föregångsmänniskor som visat att de tror på tanken och dess kraft i våra liv, och som tidigt insåg tankekraftens snabbt ökande betydelse i en alltmer idéburen tid.

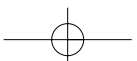
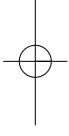
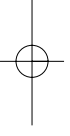

KAPITEL 2

VARANNAN LÄSARENS

Kapitel 2, 4, 6, 8 och 10 är reserverade för dina tankar, och de ingår i allra högsta grad i bokens övergripande struktur. Varannan läsarens, alltså. För när det finns så mycket att tala om, måste samtal pågå hela tiden, och turtagningsregeln för samtal säger: växelvis, så att tankar kan slingra sig kring varandra.

Mycket samtal blir det.

KAPITEL 3

MÖTEN MELLAN TANKEKRAFTER

Råkar du möjligen ha tillgång till en inspelning av Lars-Erik Larssons *Liten marsch*? Sätt i så fall på den nu – det är ett stycke musik så lätt och lyftande att det gärna kan få utgöra inledning till det jag här vill berätta om: möten mellan tankekrafter, upprepade möten som gör att man lyfter.

CLOWNENS TANKAR OCH MINA

Exemplet som jag tänker börja med här inleds på en miljökonferens. Jag var där som föreläsare och hade fått förhandsinformation om att konferensen skulle inledas av en clown. Det enda jag visste var att clownen hette Viveka, att hon skulle inleda, och att hon sedan skulle rusa in under eller efter min föreläsning och agera ihop med mig. »Kul«, tänkte jag som gillar improvisationer. »Men kanske bäst att tala med henne innan vi skall börja?«

Jag kom lite tidigt, hittade en clown där bakom kulisserna och försökte prata med henne. Det gick inte särskilt bra, för det var just *clownen* Viveka, inte Viveka, som jag hittade. Men hon bytte roll, blev sitt personliga jag och utbytte några ord med mig. Sedan fick jag se clownen inleda konferensen: fumla med ett notställ, misslyckas med sitt instrument och så vidare. Egentligen klassiska clowntrick,

Jag bad senare Viveka att omforma sin föreställning till videoformat. Med bibehållen tankekärna men mycket kortare, kameraanpassad och med »Is there anybody out there?« som bakgrundsmusik. Hon gjorde det. Du kan se resultatet på www.certec.lth.se/dok/detkan/

men hon gjorde det så bra. Och för mig finns där något i detta med »bra« som gör att när det *är* bra, när det lyfter, då spelar det ingen roll om det är rätt sketch, rätt tanke, rätt vad-du-vill. Det bara går ända in – tvärsigenom alla de reservationer jag annars kunde haft. När clownen Viveka slutligen lyckades blåsa fram en tygtrasa på vilken det stod (ungefär) »Jag förklarar härmed denna konferens öppnad«, hade hon lyckats med det som är alla inledares dröm: att samla auditoriet, att få dem att stänga ute alla sina funderingar om vad de kunde gjort i stället, att få dem att bli närvarande och härvarande.

Så kom då min föreläsning, en föreläsning om vad som håller på att hända med detta vi envisas kalla miljö. Det globala. Vår framtid. Det var nog en bra föreläsning på sitt sätt och efteråt var människor nog så begeistrade. När det hela var över blev det ungefär som vanligt i den situationen – väldigt lite av triumf och glädje inuti mig, väldigt mycket av den tomhet som är släkt med ledsnad och som troligen kommer ur en stundens intensiva trötthet.

Men in på scenen träder då clownen Viveka. Med sig har hon ett jordklot i form av en badboll. Hon försöker och försöker blåsa upp den, åter under alla de vanliga clowntricken, åter så väldigt *bra*. Till slut tar hon mig i ena handen och försöker få mig att pumpa upp bollen via henne. Som en gammal pump på gårdsplanen på landet. Och på något sätt fick hon luft i bollen, så att den blev fin och stor och rund och inte längre såg ut som ett tillknölat skadat russin. Sedan slängde hon ut klotet till den förundrade publiken.

Jag är alldeles övertygad om att många av mina bilder stannade kvar på åskådarnas näthinnor. Kanske också ett

och annat ord. Men jag vet att speciellt clownen Vivekas jordklotsföreställning sitter där ännu starkare. Ensam, utan föreläsningen, hade den varit bara ännu ett av alla dessa trick. Men *i* sitt sammanhang lyfte det hela: jordklotet, clownen Vivekas agerande och min föreläsning växte tillsammans utifrån summan av flera tankekrafter.

Den gången var det en improviserad tankekraftssamverkan mellan Viveka och mig. Eller mellan hennes clown-jag och mitt föreläsar-jag. Går det lika bra eller bättre att planera fram en sådan samverkan? Flera år senare skulle jag samla människor kring temat »Teknik och autism«. Starka föreläsare med starka berättelser och forskningsresultat skulle framträda. Det skulle finnas mycket teknik. Det skulle bli bra. Omvärlden hade vittring: 750 personer hade anmält sig. Men jag, som har konstnärsnerver, kände att vad vi än kunde säga och göra, så skulle vi inte kunna nå in i åhörarna med det som ligger längst ner, det som är viktigast och djupast hos alla aktörerna, nämligen den empati som vi behöver öva upp gentemot människor som med omvärldsögon kan förefalla vara avskärmade. Det var då jag kom att tänka på clownen Viveka. Jag ringde Viveka, jag skickade papper, hon kom hem till mig, vi åt soppa och pratade, pratade, pratade, om huruvida hon skulle kunna vara med och skapa en föreställning som skulle ge åhörarna en totalupplevelse. En ordlös föreställning. »Det går inte«, sa Viveka, »man kan inte förmedla detta ensam. Vi måste vara två. Jag vill ha med mig en *musiker*«. »Jaså, jaha«, sa jag. Och så blev det så.

Clownen och musikern inledde, och clownen och musikern avslutade. Och det blev *konst*. De hade valt att göra sina framträdanden på temat det osynliga, slutna

rummet och hur man kan spränga detta. Summan av deras framträdanden och det övriga, det konkreta, det mer uppenbart innehållsliga, blev till en konstupplevelse. Något utöver själva summan, något annat. Som vanligt är »mer« sällan framför allt mer. *Mer är annorlunda*. För publiken. Och för aktörerna.

Jag har mött och arbetat tillsammans med många andra konstnärer. Inte andra clowner men väl bildkonstnärer, musiker och skådespelare. Varenda gång har det krävts en extra satsning, från dem *och* från mig. Kunskap Kostar. Konst Kostar. KunskapsKonst Kostar. Den kostar ork.

Konstnären och forskaren utövar inte varandras språk. Men om de respektive tankekrafterna är tillräckligt starka, kan man hitta fram till varandra bortom de olika språken. Det handlar inte om något passivt som att ha respekt för varandras konst och konster; det handlar om att vilja arbeta tillsammans på ett plan som ingen av oss kan mer än ana sig till. För mig blir ofta samarbete med konstnärer till något som sätter spår i mig. Jag tror inte att det bara är för att de själva har så mycket tankekraft. Nej, det handlar nog mest om att de är så bra på att locka fram *min* tankekraft, göra den ännu starkare och – viktigast – få våra respektive tankekrafter att leka med varandra.

FORMGIVARENS TANKAR OCH MINA

Mina clownen Viveka-samarbeten har varit flera men sporadiska. Mer kontinuerligt är mitt samarbete med Karin Rehman, grafisk formgivare. I boken *Den obändiga söklusten* berättar vi tillsammans om hur form och innehåll kan vara oskiljaktiga och hur ibland formen till och med kan komma före innehållet. Men här vill jag speciellt lyfta fram

hur det för mig är ett underverk att jag kan berätta något för Karin, och att hon sedan kan göra ett utkast som ofta är så bra att det skälver i mig. På frågan: »Hur i all sin dar kunde du komma på det?!« svarar Karin: »Jamen, det var ju det du sa!«

Min första instinkt är att säga: »Det var det ju inte alls – jag hade ju ingen aning om detta!« Men sedan tänker jag att det kanske rentav *var* det jag sa, eftersom jag blev så nöjd med Karins tolkning. Men jag kan bedyra att jag själv *inte* medvetet visste det Karin hörde mig säga, långt mindre kunde förverkliga det.

Detta att få sina tankar bemötta av en annan människas så att ett kommunikationsunderverk utspelas är inte det allra vanligaste för tankemöten. Möten mellan tankar är känsliga, och troligen är det mycket som krävs för att det skall bli riktigt bra. Dåliga möten är betydligt lättare att åstadkomma. Mothugg som inte är konstruktivt hos mottagaren och inte heller blir det hos en själv är förstås ett exempel på ett dåligt tankemöte. Men det kan vara lika förödande att ens tankar bara försvinner rakt ut i tomma intet utan att man får någon som helst återkoppling.

I fysiken och poesin gäller att »*I hela världen finns inte ett enda så stort mörker att det kan släcka ett enda litet ljus*«. Men för tankemöten stämmer inte detta: mörker kan alldeles utmärkt släcka ljus, och det gör det gång på gång på gång. Speciellt känsliga för att träffa på mörker eller öken är två sorters tankar: de alldeles nyfödda, som man knappast hunnit formulera själv utan bara trevar fram, *och* de tankar som man själv är så utmanad av att man knappast vågar uttala dem. De kräver en extremt stark återkoppling i tankemötet, annars kan de blåsa ut sig själva.

EXEMPEL PÅ ETT
INOMVETENSKAPLIGT TANKEMÖTE

Tankemöten finns inte bara mellan en människa och en annan – de kan också finnas mellan flera personer eller organisationer eller när hela yrkeskårer är inblandade. Jag vill avsluta avsnittet om »Tankemöten« genom att belysa ett synnerligen konkret område och visa hur människors tankar kan mötas eller icke-mötas inför frågan: *Är kolesterolfaran sann eller är den bara en myt?*

Normalvetenskapen i dag säger att kolesterolhaltig föda bör undvikas och att alltför höga halter av kolesterol i blodet bör medicineras. Vi vill alla ha kvar vår barnatro på forskning, Socialstyrelsen etcetera, och det faller förstås ingen in att tro att man vetenskapligt kan argumentera på Alice i Underlandet-sättet med »det jag säger tre gånger är sant«. Om flera forskare gång på gång säger samma sak, så är det väl så. Eller? Vid närmare eftertanke finns det en fara i att så mycket vetenskaplig kunskap får sin status och sin stabilitet via referenser, korsreferenser och förteckningar över de mest citerade artiklarna. Den som är mest citerad av andra forskare måste väl vara bäst och sannast? Kanske – men bara kanske. För varje »citerare« har givetvis sitt och sin gemenskaps paradigm som sin grund, och alla kan inte hela tiden vara öppna och ifrågasättande.

Själv har jag min vetenskapliga bakgrund i naturvetenskap och teknik. Jag har alltså ingen som helst medicinsk bakgrund. Med vilken rätt tillåter jag mig då att här som ett exempel på tankemöten och icke-tankemöten ta upp ett medicinskt exempel? Tja, jag kan åtminstone göra det med *allmänna vetenskapsteoretiska utgångspunkter och patientupplevelser* i botten. Möjligen kan det tala till min förmån

att mina funderingar kring kolesterol är i allra högsta grad longitudinella till sin karaktär – de har vid det här laget cirka 25 år på nacken. Och så vill jag gärna ha med ett exempel i den här boken som visar hur det kan bli när den enskilda människan framöver alltmer kommer att använda sin egen eller anhörigas tankekraft och inte aningslöst böjer sig för världens experter.

Min mamma hörde till dem som på 1970-talet berördes av en stor undersökning av kolesterolhalten i blodet hos invånare på Klostergården i Lund. Hon hade skyhöga värden, och forskningsledaren var då intresserad inte bara av mamma och av att ge henne dietråd utan också av att komma i kontakt med hennes barn. Så kom det sig att min syster och jag undersöktes – min syster hade normala värden, medan jag hade ännu högre kolesterolvärden än min mamma. Ett riktigt praktfall måste jag ha framstått som, speciellt som min pappa avled i hjärtinfarkt som 57-åring. Resultatet blev några vänliga samtal mellan forskningsledaren och mig – jag var då en ung disputerad fysiker med tre små barn. Jag fick dietråd och några vetenskapliga artiklar i ämnet. Speciellt minns jag en artikel med en bild som skulle kunna få vem som helst att avstå från varje form av fett – den illustrerade åderigensättningen var så total att den mest påminde om det avloppssystem som vi hade problem med på landet.

Jag minns att jag redan då tänkte: Kan det vara så farligt att det alls är värt den här oron? För visst var det otrevligt att börja fundera över den egna kroppens igenslamning. Lite grand bytte jag nog matvanor. Men på något sätt tog jag aldrig faran med mina skyhöga kolesterolvärden riktigt på allvar. Jag inser förstås att för en människa med motsatt

läggning, till exempel en människa med benägenhet till tvångstankar, kunde den påstådda faran blivit ett dominerande inslag i hennes liv. Men det blev inte så för mig – tankarna i artiklarna och informationen mötte liksom aldrig riktigt mina.

Ett antal år senare råkade jag få en läkare vid namn Uffe Ravnskov. Jag behövde en husläkare för min enda men i gengäld desto oftare återkommande fysiska åkomma som behöver mätas och åtgärdas, och som inte har något med kolesterol att göra. På hans mottagning låg det ofta några skrifter om forskning om kolesterol, och i dem förmedlades det en helt annan bild än den som den påstådda högriskgruppen i Klostergårdsundersökningen hade fått. Det framgick av den statistik som han refererade till att det för kvinnor inte fanns något som helst samband mellan höga kolesterolvärden och hjärtinfarkt. Va? Skulle det kunna vara så att hela igenslammningsoron var en enda slamkryp-are? Och tänk om Uffe Ravnskov dessutom hade rätt när han markerade att kolesterolhalten i blodet har mycket lite om ens något att göra med kolesterolhalten i födan – att relationen i stället är att ju högre kolesterolhalten i födan är, desto mindre producerar människan själv.

Min egen åkommas repetitiva karaktär gör den inte bara allmänt otrevlig och besvärande utan den saknar också varje form av nyhetsvärde för mig. Det har därför varit en viss lisa att varje gång den tvingat fram ännu ett läkarbesök har jag samtidigt kunnat fråga om senaste nytt på kolesterolforskningsområdet ur ett dr Ravnskov-perspektiv. Riktigt började jag inte spetsa öronen förrän jag förstod att det inte främst var hans egen forskning som han relaterade till utan det han grävde fram ur andras resultat.

Efterhand började jag undra över om jag lyssnade till en samtida beskrivning av *Sanningens dödgrävare* (en bok av Broad & Wade med en genomgång av klassiska felgrepp i vetenskapen): att somliga resultat förtigs, att man drar för stora växlar på andra, och att man helt enkelt undviker att göra somliga undersökningar. Var det kanske så att jag vid mina läkarbesök hade snubblat över en av vår tids motsvarigheter till Semmelweiss – den vetenskapsteoretiska klassikern om det i efterhand så uppenbara sambandet mellan ökad infektionsrisk vid förlösning då läkaren direkt dessförinnan obducerat och utan desinficering gått från den ena verksamheten till den andra. I så fall ville jag att Uffe Ravnskov skulle hålla en föreläsning i min kurs i Vetenskapshistoria med inslag av vetenskapsteori på Lunds tekniska högskola.

Jag bad om det, och han gjorde det. Med gott resultat. Unga teknologer fick prova sin skarpsinnighet på något aktuellt och ännu inte löst fenomen i stället för att matas med Semmelweissklassikern. Nu har åren gått, och Uffe Ravnskov har tiden på sin sida, det är jag säker på. För den osynliga stöveln i vetenskapen trampar som alltid fram över god och dålig forskning tills det till sist bara återstår en knastertorr rest av objektiv kunskap. Och det är ju det han vill – att få fram det som döljer sig bakom eventuellt falsifierade hypoteser.

Dessutom har han god hjälp av att internet nu förändrar så mycket av läkarvetenskapens auktoritära ställning i förhållande till allmänhet och patienter. Det är nästan som på renässansen: människor kan utropa »Ad fontes!«. Till källan, alltså. Man behöver inte nöja sig med en »second opinion«. Man kan försöka skaffa sig tusen »second opinions«,

och man kan bli odrägligt påläst som patient. Man behöver inte heller förlita sig på vad ett fåtal auktoriteter säger med utgångspunkt från sig själva och andra – man kan själv hitta fram till sammanställningar, till exempel på internet till Uffe Ravnskovs på www.ravnskov.nu/cholesterol.htm. Det har många gjort. Jag tror att detta har haft en stor betydelse för att han åtminstone i viss utsträckning har fått komma in från kylan, fått internationella utmärkelser och fått boken *The Cholesterol Myths* publicerad i USA, detta hemland för omhuldad kolesterolfasa. En svensk föregångare till den amerikanska boken finns sedan länge.

I den boken sätter han in ett massivt bombardemang på föreställningen att kolesterolrik föda leder till hög kolesterohalt i blodet, på föreställningen att hög kolesterohalt i blodet i sig förorsakar åderförkalkningar och hjärtsjukdomar, på föreställningarna om det goda och dåliga kolesterolet och hur man kan ändra relationerna mellan dem, etcetera. Han visar i diagram efter diagram hur utfallet blir helt annorlunda om man också tar med fler mätvärden. Eller hur man enkelt kan visa beroenden mellan hjärtåkommor och livsstilsattribut som är betydligt starkare än dem mellan hjärtåkommor och fettförekomst i maten. Han gör en analogi: om du upptäckt ett samband mellan vissa sjukdomar och gula fingrar, så kommer du inte åt sjukdomarna genom att försöka skrubba bort det gula på fingrarna. Det finns något annat bakom, i det fallet rökning. Han ifrågasätter tolkningen att nedgången i hjärtsjukdomar under andra världskriget skulle bero på kostsammansättningen – det finns så mycket annat som den skulle kunna bero på. Han gör också ett antal genomgångar av i forskning redovisade kolesterol- och sjukdomssamband knutna

till kulturen eller till kulturbyten. Och gång på gång lyckas han få åtminstone mig att se svagheter i det han angriper.

Man kan hävda att jag indoktrinerats i detta synsätt sedan länge, men det är nog också i det där med »länge« som min styrka som kritiker i detta sammanhang finns. Långt innan Uffe Ravnskov publicerat någon bok om kolesterol i Sverige eller Finland (där boken faktiskt bokstavligt brändes upp i ett tv-program!), läste jag utkast till hans artiklar, ifrågasatte, vred och vände på hans resonemang. Och jag är inte lättlurad. Dessutom har jag en gedigen bakgrund i mätande och sifftertolkande på andra områden än medicinens.

Det är fyra nära relaterade myter som Uffe Ravnskov dissekerar. Då och då kommer några bländande skarpa formuleringar som till exempel att ingen som helst negativ effekt av hög kolesterolhalt har kunnat påvisas för kvinnor (låt mig bidra med exemplet att min mamma faktiskt blev 94 år och att hon då inte dog i någon hjärtrelaterad sjukdom) och att kolesterolnivåerna inte heller har någon som helst betydelse för män *om de är över 47 år*. Andra slående meningar handlar om att kolesterol också kan ha en skyddande effekt, och att kolesterolsänkningar således till och med kan åstadkomma skada. Åter andra om att det kan finnas något i den japanska livsstilen som är det som skyddar mot kranskärlssjukdomar, men att detta något inte handlar om födan i sig. Uffe Ravnskov är också fullständigt dräpande i sin kritik av djurförsökens påstådda bevisvärde för hur människan påverkas av mer eller mindre kolesterol i kosten. Eftersom inga andra däggdjur är lika oss vad gäller kolesterol, är utfall av kostrelaterade djurförsök fullständigt ointressanta som underlag för prognoser om hur

människan påverkas av sin kost. I vetenskapliga sammanhang brukar man ställa frågor om reproducerbarhet och om relevans. Att djurförsöken är reproducerbara (går att upprepa) hjälper föga när resultaten ändå är irrelevanta, alltså utan betydelse i sammanhanget. Också forsknings-etiskt blir detta märkligt. Man bör för djurförsök liksom för människoförsök kunna göra troligt att de förväntade resultaten står i proportion till insatsen. Men det kan man rimligen alls inte om resultaten saknar relevans.

Uffe Ravnskov hävdar endast i undantagsfall att forskning som vidmakthåller kolesterolmyten gör det som en medveten förfälskning eller som ett stöd för läkemedelsindustrin. Det han vädjar om är egentligen – med mitt mått mätt – något tämligen rimligt, nämligen att få ställa och få svar på frågan: »Kan det inte lika gärna vara som jag säger – med hjälp av era värden?» Hans egen svaghet är emellertid den samma som hans belackares: Det *finns* ingen konsistent beskrivning över orsakssammanhangen. Indikationerna (som stämmer ibland men inte alltid) på att kosten kan spela roll kan lika gärna bytas ut mot indikationerna på att det är något annat i vår livsstil som påverkar. *Men varför skulle man göra det när man har en så spridd myt som den om betydelsen av kolesterolhalten i kosten?* Det är väldigt svårt, kanske omöjligt, att arbeta med *avlärning* om man inte samtidigt kan få *lära in något annat*. Det är här Uffe Ravnskov har sitt största problem. För han är spikklar i att markera att inte heller han sitter inne med någon nyckel i detta sammanhang – han vill bara peka på det orimliga i den nyckel som auktoriteterna i dag pekar ut.

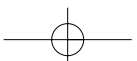
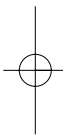
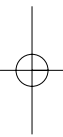
Nyckeln till vad, förresten? Eftersom dödligheten trots allt är hundraprocentig är det kanske många som föredrar

en snabb hjärtinfarkt som slut på ett långt liv framför något annat mer smärtsamt och kanske mer förnedrande dödsförlopp. Men det vi inte vill vara med om är en för tidig död i hjärtinfarkt på grund av för högt kolesterol.

EN OBÄNDIG TANKEOMVÄLVNING

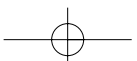
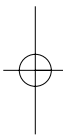
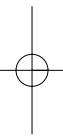
Jag undrar hur många forskare som nu griper tillfället i flykten att få en omfattande statistisk bakgrund till kostförändringars inflytande. Plötsligt ändrar många människor i många, hittills främst europeiska, länder sina matvanor. Köttkonsumtionen går ner drastiskt på grund av attitydförändringar utifrån galna ko-sjukan. Tänk vilket tillfälle människorna nu *spontant* bjuder vetenskapen att reda ut samband och icke-samband vad gäller kostens inverkan på förkalkningar och hjärtåkommor.

Om det också går så väl att galna ko-sjubebundna kostförändringar bidrar till en ny och bättre insyn i sambandet mellan kost och hjärtsjukdomar, kan vi känna oss tämligen säkra på att det också dyker upp nya tankeföreställningar på arenan. Och det nya nu, säger jag än en gång, är att människor allt lättare kommer att kunna nå fram till källor och påstådda auktoriteter med motsatta uppfattningar. *Mötena* mellan tankekrafter kommer att få ny karaktär.

KAPITEL 4

LÄSARENS KAPITEL

KAPITEL 5

TIO TANKAR TILL
OM TID

Det är nu precis två år sedan jag slutsignerade manuset till boken *Tio tankar om tid*. Men inte tog det slut för det. Tankekraft sätter fart på tankar ungefär som vanliga krafter sätter fart på materiella föremål. Analogin är nästan skrattretande stark. Inte bara genom att det för tankekraften som för alla andra krafter hjälper om man har ett avstamp (till exempel ett »avslutat« manus) utan också genom att tankarna, precis som föremålen, fortsätter rakt fram såvitt inte någon annan kraft tar fatt på dem.

Sådana tankekrafter, som länkar av dina tankar, kommer både direkt från dig själv och från andra människors tankekrafter.

Andra människors tankekrafter tog fatt i mina tidstankar främst genom alla deras frågor och påståenden. Journalistfrågorna var skrattretande lika: *varför* skrev du den boken, *varför* har den haft ett sådant genomslag, *blev* du förvånad, ...? Jag har efterhand kommit att uppleva dessa frågor i termer av FAQer, Frequently Asked Questions. Med FAQernas styrka: »Detta är ju rimligen viktigt eftersom så många undrar just det.« Med FAQernas svaghet: »Det är ju liksom samma fråga – en gång till! Det här har jag ju tänkt på och svarat på förut!« Ibland har det nog blivit som för

Yogi Berra: »It's déjà vu all over again« eller som för Lasse Eriksson: »Jag kom just på att det här har jag glömt en gång förut.«

BREVDIALOGER

De personliga breven däremot och de personliga svaren ligger långt från FAQ och innehåller ofta oväntade frågor och vinklingar. Låt mig här återge bara två av mina brevsvår. Jag tror att de speglar något av spännvidden mellan originalbreven.

Det första är till en äldre dam med en stark tro på Gud. Hon är besviken på mig och boken som inte ger någon förklaring till »varför dygnet blivit av med några timmar«:

Kära Doris!

Tack för att du ville läsa min bok – och tack för att du vill dela tankar med mig. Jag har stor respekt för dina tankar. För det är ju så att det man upplever, det bestäms i stor utsträckning av vilka tankemönster man har i huvudet. Och även om jag inte ser världen på precis samma sätt som du, kan jag lätt förstå din tanke att mänskligheten blivit av med några timmar per dygn. Du »bevisar« det på flera sätt:

- vi hinner inte med så mycket nu som förr*
- vi blir så gamla i år räknat att vi därför rimligen inte kan ha haft så många timmar per dygn som man hade förr*
- Gud använder dygnsförkortningen som ett sätt att förhindra att förstörelsen blir total innan Jesus återkommer*

Jag har inte din gudstro och kan därför inte göra samma tolkningar som du. Men jag kan känna en stor glädje över

vad du gjorde när du först hade läst min bok. Du hade letat efter en förklaring till varför det blivit så att tiden inte längre räcker till och du hade inte hittat någon. Då skulle de flesta lagt ifrån sig boken och bara varit besvikna. Men så gjorde inte du – du skrev till mig. Tack så mycket för det!

Jag håller förstås med dig om att min bok inte innehåller någon förklaring till »varför det blivit så att tiden inte längre räcker till«. Jag tror helt enkelt inte att det är så – jag tror att FÖRESTÄLLNINGEN att tiden inte räcker till bara är just en föreställning.

*Än en gång: tack för ditt brev!
Goda hälsningar, Bodil*

Så över till det andra, alldeles annorlunda brevet. Det kom från en urmakare. Inte vilken urmakare som helst utan en urmakare som under alla år av arbete med klockor funde-
rat över tidmätningens historia och samtidigt filosoferat över tiden. Det var värt hela arbetet med boken, bara att få det brevet.

Detta blev mina tankar till honom:

Käre Gustaf,

Tack för ditt brev. Det var fint, lite högtidligt, rentav, att få ett brev om tid från en urmakare. Inte bara för att du tillsammans med gelikar fördjupat dig i tidmätningens historia utan också för dina tankar från alla de år då du arbetat med att få tingestar att visa tid.

En av mina filosofvänner uttryckte sig så att min bok egentligen inte handlade om tid utan om vad som var viktigt i livet – och hur man får till detta något. »Men«, skrev han så

vänligt, »genom att du riktar in dig på tiden handlar boken om det möjliga, om görandet. För tiden är ju bara en förutsättning.« Det låter för mig ganska likt det du säger: att tid kanske är handling och tankar och inte sekunder. Kanske mäter atomuret inte tid utan endast avstånd.

Själv har jag förstås lärt mig mycket på bokskrivandet och på alla de många brev och samtal som följt. Det var intressant det du skrev om din farmor som betraktade gramfonplattan som något konserverat, något lagrat. Den mest extrema form av lagring som jag vet är programvara – tänk att man kan få tillgång till en annan människas kondenserade tankar. Gå och köpa dem för pengar. Men de ÄR förstås inte tid, lika lite som gramfonplattan eller böckerna. De är det lagrade resultatet av att någon annan använt sin tid och förmåga.

Effekten av det synsättet är till exempel att du och jag kan läsa varandras brev, föredrag, böcker m m – just här, just nu sitter jag och har resultatet av många timmars arbete från dig i min hand. Det är ett märkligt sätt att GÖRA SIN TID TILLGÄNGLIG FÖR ANDRA. Du inspirerade mig att börja multiplicera mig fram till ett antal mantimmar eller snarare manår. I och för sig har jag gjort det förr: varje gång jag går in i en föreläsningssal med 200 människor som jag skall binda upp under 2 timmar, kanske rentav trollbinda, brukar jag tänka: 200 x 2 timmar, det är 400 mantimmar, det är 10 arbetsveckor – kommer jag nu verkligen att motsvara den tidsinsatsen sett från åhörarbänken? Men det var inte förrän jag fick ditt brev, som jag tänkte:

Min bok har hittills i Sverige tryckts i 160 000 ex [det var då det... Anmärkning inskjuten 010101 när det i stället närmar sig en kvarts miljon] och den är på väg eller har

kommit på 10 språk till. Men låt oss hålla oss till det svenska. Antag att de 160 000 läsarna i genomsnitt ger boken 4 timmar. Lästiden motsvarar då 80 000 arbetsdagar, dvs 16 000 arbetsveckor eller 400 arbetsår. Va?! Tanken svindlar. Det blir ju så oerhört mycket. Och den tid jag lagrat, då, hur förhåller den sig till läsarnas? Om jag ur mitt liv försöker kondensera tanketiden och skrivtiden för just det som fanns i Tio tankar om tid, handlar det kanske om ett halvår. Läsarna lägger alltså ner 800 gånger mer tid än jag, dvs utväxlingen av min tidsinsats, tidsverkningsgraden om du så vill, är 80 000 procent.

Jag tror liksom din farmor att man kan tänka många nya tankar om man börjar begrunda just effekterna av det som LAGRAS.

*Allt gott,
Bodil*

Som du märker börjar jag i brevet fundera lite över hur vi invaderar varandras tid och styr upp den, på gott och ont. Låt mig fortsätta lite i samma riktning: om någon designar en tesked som i handeln kommer att kosta 20 kronor – borde hon då inte ta ett visst ansvar för att skeden skall representera en arbetstidsinsats och en nytta för köparen motsvarande de 20 kronorna? Borde inte företaget bakom »Stinas kyckling« överväga om den som köper Stinas kyckling får tillräckligt mycket tillbaka på den tidsinvestering som han gör genom sitt köp? Har »Stina« arbetat tillräckligt bra åt honom?

Jag vill inte med dessa rader säga att »tid är pengar« – för så är det inte. Men jag säger att i den bästa av världar med pengar som en direkt växlingsvaluta mellan våra tids-

insatser – i den världen är det fullt möjligt att ställa den ena tidsprestationen i relation till den andra. I den kommersiella världen ingår den sortens bedömningar från köparen. Men det är inte ofta man funderar på den i termer av moraliskt producentansvar. Där övergår man ofta direkt till marknadsföring av hur man skall få en annan människa att *tro* att produkten är attraktiv, antingen den är det eller ej. Att det i grunden finns ett förpliktigande att produkten skall motsvara vad köparen satsat på den – varför talas det så sällan (aldrig?) om det?

Tio tankar om tid har under de här åren också gett mig ett antal priser. De starka, högtidliga prismotiveringarna har förstås fått mig att tänka vidare. Men inte fullt så mycket som vad alla småkommentarer gjort. Det är i *small talk*, i det vardagliga samtalet, som det allra mesta sker av kommunikation mellan människor. Det finns till och med siffror på hur relativt lite tid vi använder i riktad kommunikation (att läsa en bok, till exempel) jämfört med vad vi använder till informella samtal och vardaglig samvaro. Men man får inte missa hur stor plats som tankarna från en av många läst bok kan ta i småpratet. Bestsellers tränger sig in där också – allra mest om de rör vid hur människor lever sina liv.

En kvantitativt mätbar effekt av *Tio tankar om tid* skulle kunna vara hur ordet »ställtid« blivit till ett relativt vanligt ord i samtal. Kommer det männe in i Svenska Akademiens ordlista, kommer det att stå där mellan »ställskruv« och »ställverk«? Eller blir det med tiden »set-up-tid« som kommer in, en återöversättning av hur »ställtid« i den amerikanska utgåvan *Unwinding the clock* blivit just »set up time«?

FRÅGOR OCH SVAR

Nu vill jag komma med tio tankar till om tid, och jag gör det som svar på 10 frågor:

1. VARFÖR SKRIVER EN SÅ EFFEKTIV MÄNNISKA SOM DU OM TID?

Detta var garanterat en fråga som jag aldrig hade väntat mig. Men den kom och kommer om och om igen. Aldrig hade jag kunnat tänka mig att så många människor utifrån *Tio tankar om tid* skulle kunna få för sig att *jag* var en tids-guru! Själv tycker jag att hela boken är en enda stor bekräftelse av att det är i relationen till tiden som också jag har min akilleshäl. Jag är inte främst den där effektiva övermanniskan – mina starkaste särdrag ligger i stället i den fantastiska och samtidigt livsfarliga kombinationen av att jag tycker det finns så mycket som är så roligt och att det samtidigt är så mycket av detta roliga som jag är hyfsat bra på. Som jag själv vill göra. Som andra vill ha mig till. Den kombinationen har tvingat mig att öva i mer än 30 år på att hitta ett förhållningssätt till tid som kan fungera för mig. Och inte är jag fullärd för det, men oj, vad jag tänkt, tänkt igen och tänkt igen igen.

En talang som jag skulle vilja ha mer av är att kunna avbryta mig själv i tid. Kunna skjuta upp mer till i morgon, nästa vecka, senare ... Det som hindrar mig, det som är tankemotkraften mot detta inuti mig, är att jag så lätt går in i ett kreativt rus. Jag vet alltså mycket om det som numera kallas positiv stress. Och jag vill *inte* bli av med den. Men jag vill lära mig att inte alltid låta den tänja mig lite till och lite till och lite till så att jag också fullföljer det omöjliga. Det tar jag mycket stryk av. Efteråt.

När jag begrep att så kunde jag inte hålla på, tog jag förstås först till den andra ytterligheten och införde bromsar och stoppknappar. Men det var ju inget roligt – och förresten var det inte »jag«. Det gällde att hitta något annat sätt, något som stämde men ändå gav sång. Det är ett balansläge som jag ständigt återerövrar. Jag *har* hittat en jämvikt, men den är knivvass, ja, tunn som den tunnaste egg, och därför så lätt att trilla av ifrån. Det snällaste jag kan säga om den är att den skärper medvetenheten. Hm.

Tio tankar om tid var faktiskt en *ärlig* bok. Jag återgav ju där bara sådana tankar som varit värdefulla för mig själv när jag velat bearbeta mitt eget förhållande till tid. Med tanke på hur många andra tankar som jag också försökt med men som visat sig vara fel eller verkningslösa och som alltså inte finns med i boken, är det egentligen inte så konstigt att *Tio tankar om tid* visat sig värdefull också för andra människor. Vi människor är ju när allt kommer omkring inte fullt så olika i allt som vi själva gärna inbillar oss.

Att fundera över akilleshälar är för mig nästan en reflexartad tanke. Den kommer så snart jag ser en människa som har en stark drivkraft till något eller som bara är bra på något. Då tänker jag »aha, det är där som hon/han har sin akilleshäl!« För på just de områden, som man måste kämpa mycket med, kan man vara tvungen att bli bra på riktigt. Alternativet att gå under på kuppen är ju inte särskilt attraktivt. Därför har vi med en tidsslukande läggning all anledning i världen att utveckla våra förhållanden till tid.

2. VARFÖR VILLE DU SKRIVA DEN BOKEN?

Vad då »ville«? Det ville jag ju inte alls?! Just det gör hela framgången kring *Tio tankar om tid* ännu mer osannolik.

För tankekraften snarare hindrade mig än stödde mig att skriva just den boken.

Jag har nämligen alltid varit noga med att skilja mellan mina olika jag. Mellan de olika professionella jagen och mellan dem och mitt privata jag. Just därför är det absolut omöjligt att ge sig på att skriva en bok om den *upplevda* tiden. Det är ett så existentiellt område att det inte går att inuti det upprätthålla några som helst gränser mellan de olika jagen. Och därför skulle jag förstås inte ge mig in på det. Jag hade inte ens en tanke på att skriva en bok om tid.

Vägen mot *Tio tankar om tid* gick via en talbok, *Den annorlunda plånboken*. En talbok var okej för mig att göra (dessutom hade jag då stöd av min medberätterska Karin Örnfjäll). Det var något annat att finnas med via sin egen röst än att utlämna sina tankar nakna på pränt. Men där gick gränsen.

Så upphovskvinnan bakom *Tio tankar om tid* är inte jag – det är Dorotea Bromberg. Hon hade lyssnat på hörboken (det är väl klart att det måste heta *hörbok* och inte *talbok*. Jämför med hur det heter *läsebok*, inte *skrivandebok*. Prefixet bör rimligen vara användarens, inte sändarens!) och föreslog mig helt enkelt att skriva en bok på samma tema. Det var hon som gav incitamentet, helt och hållet. Sedan var naturligtvis beslutet mitt, och att Dorotea var intensiv och övertygande gjorde inte så mycket till eller från. Det som gjorde skillnad var att hon kom med tanken vid en tidpunkt då jag via hörboken hade vant mig vid tanken att »prata« med andra människor om tid. Och så skrev jag *Tio tankar om tid*, och det är jag både glad och lite stolt över. För det har visat sig att den har betytt mycket för många.

Troligen fanns det (kan jag se nu, två år senare) mycket

timing i utgivningen av tidsboken. Den låg precis lagom mycket före. Nu står stress och utbrändhet överst på alla åtgärdslistor, och sedd i det skenet utgör troligen *Tio tankar om tid* en riktig folkhälsoinsats. Men det visste jag ju inte då. För mig var det bara samma gamla tankar som jag hade kämpat med i 30 år. Så varför boken alls skulle skrivas, och varför den skulle skrivas just då – det begrep inte jag.

3. VAD HAR »TIO TANKAR OM TID« MED FYSIK ATT GÖRA?

Boken är nog mer präglad av fysik än vad jag själv tänkte på när jag skrev den. Jag hade då inte tänkt igenom hur starkt min egen bild av tiden (och av mycket annat) påverkats av att jag medvetet eller omedvetet ofta hakar upp mina tankar på mönster att tänka med. Och själva poängen med tankemönster, den bär jag förstås med mig från fysiken. Fysik är på sitt område ett sällsynt framgångsrikt *mönster att tänka med*.

Tio tankar om tid skulle kunnat heta *Mönster att tänka med*. Resten får läsaren göra själv. Just därför är det en sådan glädje för mig att boken blev en bestseller. Ja, det är närmast en triumf för min tro på att människor *inte* vill bli skrivna något på näsan, att de *vill* tänka själva, att de *gärna* tar chansen att komma vidare i sina tankar, bara de får lite stöd för tankestrukturen, bara det finns någon annan som håller dagordningen, som kommer med orden, strukturen och sammanhangsföreställningarna.

Det finns ett annat omvänt sätt på vilket fysiken också inverkat. Jag är väl insatt i fysikens tidsbegrepp, dess definition, dess mätaspekter och dess konsekvenser. Just därför är det för mig så självklart att det inte är *den* tiden, klockti-

den, alltså, som är grunden till människors tidsproblem. Klockan kan väl få ticka på på sitt sätt, i sin lunk. Farmors klocka, till exempel, som tickar här i bakgrunden och som slår en gång i halvtimmen, den stör mig inte ett dugg. Den sköter liksom sitt. Nej, det är den *andra* tiden, den upplevda, som vi människor vill ha oändlig tillgång till.

Men vad sedan gäller tankar kring den upplevda tiden får man ingen som helst hjälp av fysiken eller naturvetenskapen (mer än vanan att strukturera). En hel del inspiration och möjligen klokskap har jag däremot fått från *tekniska* vinklingar. Vet du vilket som är det mest använda »handikapp«-hjälpmedlet av alla i vår kultur? Jo, *klockan*. Den är till och med vanligare än glasögon. Människan vet med sig att hon inte är särskilt bra på klocktid och därför förser hon sig med ett hjälpmedel. Så långt är det smart.

Men när man väl fått syn på klockan som ett *kompanse-
rande hjälpmedel*, blir det absurt att detta hjälpmedel tillåts *styra* människors liv. Det skulle ju faktiskt bara hjälpa till. Lite skrattretande är också tanken att om vi varit lika dåliga på längd som på tid, hade kanske alla och envar gått omkring med en tumstock i fickan. Vad säger det oss att vi inte gör det? Att det alltså inte finns någon tankekraft som drar oss i riktning mot att börja mäta längd stup i kvarten?

4. »TIO TANKAR OM TID« – VAR DET INTE EN MISSVISANDE TITEL?

Jovisst. Både för att det var lite fler än tio tankar – och för att den kanske egentligen inte handlade om tid?! Åtminstone skrev han så till mig, den teoretiske filosof som jag hänvisade till i brevet till urmakaren Gustaf. Först överraskade han mig med att skriva »Du har skrivit en mycket bra

bok«. Och sedan kom dråpslaget: »men den handlar ju inte om tid! Den handlar om det som är viktigt i livet, och om hur man får till det som är viktigt. Det är i det där om 'hur man får till det' som du har nytta av din påstådda tidsfokusering. För det är genom den som du undviker att tappa taget och kan hålla fast både läsaren och dig själv vid 'det där som är viktigt'«.

Efter lite betänketid är jag beredd att ge honom rätt. Som alltid. De teoretiska filosoferna är skoningslöst skarpa. Till mitt försvar vill jag i alla fall säga att jag inte körde med någon medvetet falsk varudeklaration genom titeln på och upplägget av *Tio tankar om tid*. I mitt språkbruk och troligen i de flesta andras *var* det faktiskt en bok om tid som jag skrev. Men ändå: det är ju först när man börjar fundera på livet och vad man vill ha det till som tiden som företeelse lyser emot en.

För tid utan innehåll finns inte. Gå till din almanacka. Se efter vad du gör. Jämför det med vad du skulle vilja göra utifrån »vad som är viktigt i livet«. Har man väl kommit så långt och börjat fundera över det möjligas kompromiss, har faktiskt tiden mer eller mindre spelat ut sin roll som tankehjälpmedel. Nästa gång kan du gå lite mera rakt på och utan att titta i almanackan börja nysta upp hur du vill leva ditt liv.

5. KAN DU GE IO »BÄST-FÖRE«-IDÉER?

Jag skriver i *Tio tankar om tid* om att även idéer egentligen borde datummärkas med »bäst före«. Detta har gett upphov till många uppmaningar om att göra listor med *exempel* på sådana tankar som gått över tiden. Som inte längre har vare sig bärkraft eller står för någon egentlig sanning.

Var så god, här är 10 »bäst-före«-idéer. Jag kunde ha gjort 100, och jag påstår inte att dessa 10 är de bästa »bäst-före«-idéerna. Se dem som exempel och prova att själv göra 100-listor. Exempel på tankar som i dag lever vidare på övertid och som faktiskt gått ut före 2001:

Storskalighetens övergripande positiva miljöeffekter.

En påstådd vårdfälla. Att varna speciellt kvinnor för en påstådd vårdfälla. Tänk om det är precis tvärtom? Tänk om det är rätt, det som Birgitta Odén, historiker, professor emeritus, äldreforskare, nyss fört fram att just det stora inslaget av vårdande funktioner i kvinnors vardag kan ha en stor betydelse för att kvinnors liv är så mycket längre än männens?

Inläring som mottagande. Inlärningspsykologins sätt att se på inläring som individens reaktion på ett mottagande från omvärlden. Människan är mer spanare än mottagare. De teknologiska förändringarna har hjälpt till att visa hur lärande främst är *konstruktivistiskt*. Vi konstruerar när vi lär oss och lärandet är baserat på en obändig inbyggd söklust och en förmåga att skapa.

Ickeindividualiserade datorgränssnitt. Så klart att din datorskärm, ditt gränssnitt skall ha ett annat utseende än min. Jag berättar mer om detta i kapitel 7. Hur det kan bli lättare att få ur sig sina tankar om den mentala hudens tjocklek minskar genom ett bättre datorgränssnitt.

e-learning i dess första form, där man gjort om nästan allt det som inte ens fungerar i levande livet. Å andra sidan är e-learning inte ute för det. Jag tar upp många konstruktiva möjligheter för e-learning i kapitel 7. Informellt är den ju redan här i allra högsta grad. Det är bara när man försökt sätta den i system som misslyckandena blivit fatala och avslöjat stora brister i den grundläggande synen på vad lärande är.

Internet bara som efterapning. Att distribuera trycksaker över nätet utan att använda nätet som något annat än transportmedium och betalform.

Expertövertro 1. Att skolor och lärare vet hur det *är* och varför det är så, och som tror sig om att kunna meddela eleverna detta.

Expertövertro 2. Att vård och läkare vet hur vi mår och varför och som kan meddela oss detta samt vilka åtgärder som är bäst.

Expertövertro 3. Många omhändertagande stora system som styr och ställer med att skicka ut sina meddelanden, alltså *sända till mottagande* människor och inte ser sig själva som *återkopplare till sökande, skapande människor*.

Expertövertro 4. Expertstyre där små celler av människor ur en enda grupp får för stort inflytande och kan leda utvecklingen alldeles fel. Ett gott exempel är de tankefel som begåtts på vägen mot galna ko-sjukan. Jag hade med det exemplet redan i *Tio tankar om tid*. Men jag känner

ändå inte att jag upprepar mig tillnärmelsevis så mycket som vad *effekterna* av galna ko-sjukan hittills upprepat sig i verkligheten. Dess bakgrund var att det var för små grupper av människor som har kunnat agera. Grupper med för begränsad erfarenhet, för snäva intressen av snabba pengar och alltför stor arrogans och omedvetenhet om regler som hört till självklarheterna för tidigare generationer («Man utfodrar inte vegetarianer, kor, med rester från avlidna med-kor»).

Galna ko-sjuka-exemplet kommer att upprepas på andra områden. För att det inte skall ske i alltför stor utsträckning, får vi försöka undvika att isolerade, enfaldigt sammansatta celler av människor ostört kan få genomföra alltför mycket utan att det dyker upp någon och säger: »Tänk om det är precis tvärtom?!« Alltså: Se från och med nu varje en-könad, en-åldrig, en-expertig, en-politisk bild som ett varningstecken med texten »Varning för enfald!«.

Lite intressant är det faktiskt, åtminstone för mig, att 4 av de 10 första tankarna på min »bäst före«-lista kom att handla om föräldrad expertövertro. Undrar hur det blir för dig?

Liksom man skall passa sig för att lita på att tanke-mönster som var sanna i går också håller i dag, skall man förstås vara försiktig åt andra hållet. Det som är rätt *nu*, var *inte* rätt *då*. Det som är fel *nu*, behöver inte ha varit fel *då*.

Jag fick nyss frågan från en veckotidning om jag ville skriva om vad jag hade önskat att Bodil, 25, skulle vetat. Jag svarade faktiskt ja och skrev ett manus – fast jag inte kunde. Det innehöll följande funderingar och brev till mig själv:

Med vilken rätt skulle jag nu kunna komma och berätta vad hon skulle vetat DÅ, och vad har jag för aning om vilka konsekvenser det skulle fått om hon faktiskt HADE vetat det? Tänk om jag hade fördärvat hela mitt fantastiska liv genom att vara förklok (klok i förväg, alltså, motsvarigheten till efterklok). Nej, det är nog bäst att vara riktigt försiktig, så jag skrev ett retroaktivt brev till Bodil 25 i stället, förlitande mig på att postgången är så långsam att den inte kan springa 33 år i förväg:

Kära Bodil 25!

Vet du vad? Du lever fortfarande i mig, 33 år senare. Som en av mina årsringar. Ibland är det just du av alla som berättar för mig om hur det var. På cykeln till exempel påminner du mig ibland om hur du önskade dig ett tomt, vitt rum att passera genom på vägen hem från jobbet. Någonstans där det bara skulle vara alldeles tomt så att du liksom kunde få byta gestalt från fysikerns till att bli mamma. Inte fick du något sådant rum, Bodil 25, och det är lite synd, förstås. Men jag vet att du hade stor glädje redan av tanken. För det var ju så för dig (och är fortfarande så för mig) att om du väl formulerat något, till exempel behovet av ett övergångsrum, så räckte redan det långt. Då hade du ju satt namn på trollen, och då försvann en del av krypet i kroppen. För redan det att i fantasin kunna förflytta sig till det tomma rummet, det hjälpte en del. Så att du hann bli lite andligt tvättad innan du kom hem till två små barn.

Vet du vad som hände med det »rummet«? Jo, jag förstod efterhand att det ju var den tänkta TIDEN i det tänkta rummet som var det som var grejen. Och så skrev jag en bok, »Tio tankar om tid«. I den boken står det att begreppet

STÄLLTID kommer från min halländska barndom och påselsningen av hästarna inför skogsarbetet, och det är i och för sig sant för jag har själva ordet därifrån. Men nu när jag sitter och skriver till dig, förstår jag att jag egentligen har begreppet från dig. För det var ju DU som var den första som lärde mig att också tanken behöver ställtid, och att människan far illa alldeles i onödan av att slänga sig mellan olika delar av livet utan ställtid och ställrum.

Vet du vad du mer får mig att tänka på? Jo, att du var en väldigt modig människa. Jag är faktiskt inte säker på att jag skulle kunna uppamma det modet i dag. Fast kanske? Men nu för tiden behöver jag sällan så mycket mod för jag är inte längre så rädd – nu är jag ju gudbevars vuxen och etablerad och till och med guru för somliga, och väldigt få av dem som ifrågasätter mig säger det. Åtminstone säger de det inte till mig. Men så var det inte då – hela jag kan känna hur rädd jag var för somligt och somliga, men att jag gjorde det ändå. Något var så obändigt i mig att det inte gick att lägga locket på, trots att den akademiska världen år 1967 fortfarande var synnerligen auktoritär. Åtminstone den naturvetenskapliga/tekniska. Och inte ändrade det sig så mycket år 1968 heller, all påstådd revolution till trots. Du, Bodil 25–26, fortsatte att cykla mellan Tekniska Högskolan i Lund och hemmet och märkte väldigt lite av den påstådda revolutionen nere på stan och på Akademiska Föreningen. Du skulle ju forska och undervisa.

Undervisning på den tiden var per definition föreläsningar, antingen den skedde i föreläsningssalar eller i mindre lektionsrum. Men du försökte något annat – du trodde mindre på sändare-mottagare-relationen mellan lärare och student och mer på sökare-återkopplare-

funktionen. Att alltså studenter skulle ha initiativföretråde, frågeföretråde, tankeföretråde. Men för att det skulle vara möjligt, måste du ju få fatt på studenternas tankar, och det klarade du varken i föreläsningssalarna med 200 studenter eller i lektionssalarna. Också 25 personer var för många. Hur gör man då? Du gav inte upp utifrån insikten att det inte gick. Då fick man väl fixa det, då. Så med rodnande kinder och inre obehag möblerade du faktiskt om i lektionssalen. Det verkar så banalt nu, men det var en stor grej då. Studenterna reagerade inte så mycket – de satte sig förstås där det fanns stolar, de kom därmed att hamna i en av 5 grupper, och precis som du hoppats, räckte du då plötsligt till som återkopplande lärare. Tiden räckte ju till för att du kunde sitta ner med var och en av de 5 grupperna om vardera 5 studenter och reda ut det de gemensamt inte klarade även om du inte hade räckt till för var och en av de 25 individerna.

För själva studentmötet krävdes det inte så mycket mod. Men att palla för äldre kollegors ifrågasättanden, oförstående och ibland förakt var svårare – i detta som i många andra fall var du ju inte säker du heller på att det skulle lyckas. Men du visste att det var någonstans åt det hållet.

När jag nu sitter och skriver, tänker jag att andra nog inte kan förstå. Man vet ju inte varför det är fullt att svära i kyrkan om man inte fått lära sig ända in i märgen att osvuret är bäst i kyrkorummet. Man vet inte hur hermeliner vill ha det och hur de ser på inkräktare om man inte kommit dit som katt. Du gjorde det. Och på något märkvärdigt sätt stod du pall. Jag skulle vilja att du fick veta hur mycket glädje jag långt senare skulle få av dina insatser, till exempel när

jag, Bodil 57, skrev »Den obändiga söklusten«. Det var ju du som började!

Jag vill tacka livet och speciellt dig, Bodil 25, som lärt mig så mycket. Tänk bara att du inte blev dogmatisk eller fanatisk, fast du var så udda i din omgivning. Tänk att du grundlade vanan att alltid, just när du kände dig riktigt säker, släppa fram tvivlet: TÄNK OM DET ÄR PRECIS TVÄRTOM? Tänk att du vågade dig på så mycket, att jag nu kan sitta här med en sådan hisklig massa erfarenhet och en obruten söklust.

Och det gjorde du fast du trodde att livet efterhand skulle smalna av och stelna till när man blev gammal. Så blev det inte, skall du veta – men vad skulle det gjort för skillnad för dig att veta det då? Jo, kanske är det det enda jag skulle velat att du hade fått veta på förhand: Det kan bli kul sedan också!

Goda hälsningar

Bodil, 58

6. VAD BETYDER DET ATT DET RÅDER SÅ MÅNGA OLIKA UPPFATTNINGAR SAMTIDIGT?

Kommer du ihåg Emil i Lönneberga-filmen med husförhöret i Katthult? Har du insett hur nära inpå detta ligger? För någon mansålder sedan samlade man människor på det att de måtte förhöras på ett visst givet pensum, som hade föga inverkan på deras vardagliga liv men var av absolut betydelse för deras plats i gruppen. Hur väsensskilt är inte detta från dagens hyllning till nytänkandet och det individuella. Inte att undra på att många individer och många instanser, speciellt skolan, vården och omsorgen, inte hunnit med.

Nyss gällde att de som avvek från normen – de små, de gamla, de sjuka, de funktionshindrade, kort sagt de-som-inte-redan-visste/kunde – skulle tas om hand, vårdas, utbildas, predikas för. Av dem-som-redan-visste/kunde: präster, lärare, ombudsmän. Av dem som hade makten. Så kommer nya redskap, och plötsligt blir en massa gamla mellanhänder obehövliga, medan det tillkommer behov av nya, ännu inte existerande tjänster.

Kunskap är makt, säger vi. Javisst. Men makt är också kunskap. Makten har kunnat diktera vad som skulle *ses som kunskap*. Vad TID skulle vara, till exempel. Mitt i detta finns du och jag – och visst reagerar vi. Upplevelserna blir inte enbart positiva av att allt som så nyss var reglerat nu inte längre är reglerat. Kanske skulle man lättare ha kunnat hitta sig själv i detta nya, om det inte var för att både samhälle och medier också vacklar fram och tillbaka mellan olika förhållningssätt. Ibland säger de sig vilja *möjliggöra* och *tillåta*, ibland vill de bara *föreskriva*.

Så många gränser har sprängts och töjts så att detta att vara människa har blivit mycket rikare än förr. Man kan få bli en *någon* i relation inte bara till de närmaste utan till så många andra att självbilden blir rikare. Men samtidigt: baksidan, de negativa perspektiven, handlar om utbrändhet och upplevd informationsstress. Människan har inte hunnit lära sig hur hon kan skapa självvalda revir också i sin relation till tiden så som hon gjort när hon avgränsar sig i rummet: detta är *min* familj, *mitt* hem, *min* arbetsplats. Som den naturligaste sak i världen har hon varit motståndare till *påtvingade revir* – tankeförtryck och inspärningar av typ Berlinmuren, reseförbud, med mera – samtidigt som hon värnat sina *självvalda rumsliga revir*. Motsvaran-

de mognad på tidens område finns ännu inte. Människan sitter fast i acceptansen att *någon annan* skall bestämma längden på hennes arbetstid, till exempel. Och helst skall besluten innebära att det skall vara lika för alla. Tänk – omöjliga tanke! – om någon försökt besluta så om det rumsliga: lika för alla. 10 kvadratmeter per person. Visa mig det parti som skulle gå till val på det! Men vad gäller tiden råder fortfarande föreställningen att det skall vara rigida regler. När tidsmässiga förändringar skall ske, till exempel 6 timmars arbetsdag, är det *centrala* beslut, långt över huvudet på individen, som är den tankemässiga förutsättningen. Märkligt!

Märkligt är också hur en tänkt masspublik lever kvar som en gemensam nämnare, både för tv-ändamål (allra mest för reklamen) och för politiska ledningsändamål (stat, region, kommun). Det *finns* kvar en bild av en homogen massa som man kan rikta sig till, en sådan bild som förutsätter att människor är passiva mottagare, inte sökande, skapande, oberäknliga individer. Till den intellektuella historiens ironier hör att just de tänkare som förespråkar samhällsförändring ofta har sett människor som just passiva mottagare.

Detta med många olika tankemönster samtidigt ger mycket turbulens. Mycket rörelse åt alla håll, mycket skvalp. Man kan jämföra med dåliga simmare. För de duktiga simmarna behövs det så små, så små rörelser för att de i ett huj bara skall forsa fram. Vi andra, mer mediokra simmare, skvalpar lätt till det för oss så att vi motverkar våra egna rörelser. Så är det på tankeområdet också. Turbulens för sällan framåt. Men samtidigt som vi bekämpar tanketurbulensen, måste vi också acceptera den. Omvälvningarna

är för stora, och fasförskjutningarna är för stora för att något strömlinjeformat skall vara möjligt. Eller ens önskvärt – du milde om vi i denna snabba omvälvning började röra oss i takt på led efter marschmusik. Chansen att vi då går åt rätt håll blir försvinnande liten, för de felaktiga alternativen är alltid så många fler än de rätta.

7. FINNS TID UTAN INNEHÅLL?

En gång till: nej. Det är därför som kvasiupplevelse av tid kan bli så hemsk. Låt mig citera Helen Keller, flickan som från att ha varit hörande och seende plötsligt blev dövblind och under några år inte hade några sätt att kommunicera. Hon skriver själv senare om denna omedvetna men ändå medvetna ingenting-tid:

»Innan jag fick min lärare, visste jag inte om att jag fanns. Jag levde i en värld som var en icke-värld. Jag kan inte förvänta mig att nu kunna beskriva denna omedvetna men ändå medvetna ingenting-tid. Jag visste inte om att jag visste något eller att jag levde eller handlade eller önskade. Jag hade varken vilja eller intellekt. Jag drevs mot föremål och handlingar av en speciell omedveten drivkraft ... Jag kan komma ihåg allt detta, inte för att jag då visste att det var så utan eftersom jag har taktilt minne. Det gör att jag kan komma ihåg att jag aldrig lade pannan i veck och tänkte. Jag såg aldrig något framför mig på förhand eller valde ut det. Jag kan taktilt återkalla minnet av att jag aldrig genom en känsla i kroppen eller ett hjärtslag kände att jag älskade något eller brydde mig om något. Mitt inre liv var på den tiden en enda tomhet utan det förgångna, det närvarande eller det kommande, utan hopp eller förväntan.«

Utän det förgångna, närvarande eller kommande finns

inte minnen, inte förhoppningar, ingen riktning. Starkare kan det inte uttryckas vad ingenting-tid innebär. När man väl naglar fast vikten av *att* det finns en *någonting*-tid, kommer man till ordningens betydelse. Några exempel:

– Vår glädje inför *berättelser* – visst handlar den om att vi vill få in företeelser i ett *sammanhang*? Vårt berättelseberoende kan brukas och missbrukas. Ett annorlunda exempel: tv-figuren Murphy Brown, som stälpte vicepresident Quales drömmar om att bli president. Quale fördömde i presidentvalskampanjen den pågående tv-serien och kvinnan i den som hade planer på att skaffa ett utomäktenskapligt barn. Redan i nästa avsnitt av såpan var Quale insatt som en osympatisk rollfigur drivande sina åsikter.

Quale förlorade valet. Vad som berodde på tv-såpan går inte att helt särskilja. Men det är tveklöst så att det virtuella, rätt tillrättalagt, kan upplevas som mycket starkare än det reella. Inte bara för att det kan göras mer dramatiskt än verkligheten utan också för att själva berättelsen i det virtuella liksom är *berättad* redan från början. I levande livet krävs det en återberättelse för att sammanhangen skall bli lika tydliga.

– Vår tålighet att ställa oss i *köer* – kan man tydligare visa vårt intuitiva förhållande till tid? Han *står* först, för han *kom* först, och han skall alltså expedieras först. Kön har sin egen logik, och människorna står där som en tidmätare, formande en mänsklig timstock.

– *Orsak-verkan-sammanhangen*. Det är viktigt att veta vad som förorsakar vad. Fattar man sammanhangen

fel, får det förödande konsekvenser. Det mest vanliga sätt på vilket orsak-verkan-sammanhang etableras i en människas tänkande är att det som kommer *före* nästan automatiskt tolkas som orsak till det som kommer efter.

8. SKULLE VI KUNNA HA EN ANNAN SORTS ALMANACKOR?

Ja, kanske det. De gamla är ju bra på sitt sätt, för klocktiden och för det synkrona, men när man börjar leva alltmer i det asynkrona, märks det att vi borde hitta på andra tidskartor också. Som kunde inspirera oss till andra *styrmekanismer* och andra *tankekrafter*.

I stort sett allt som människan systematiskt sorterat genom tiderna har haft med den atomära materiella världen att göra. Upptäcktsresandena letade efter hav och land, sjöar och berg. Antropologerna letade efter människor och de materiella spår som kulturerna lämnat efter sig. Uppfinnarna gjorde materiella nykombinationer. Linné och hans efterföljare sorterade det växande. Kemisterna studerade olika ämnens egenskaper och kom efterhand fram till det periodiska systemet. Astronomerna studerade och sorterade upp rymden. Atom-, kärn- och elementarpartikelfysikerna gjorde detsamma för det innersta i materien. *Gemensamt för alla var att de ritade sina olika kartor, det vill säga gjorde sina abstrakta och strukturerade informationer tillgängliga för omvärlden och för varandra i en kompakt form.* Och det var detta som gjorde det möjligt att komma vidare i kunskapsutvecklingen.

Men vilka har tittat inåt i människan – och vad har de tittat efter? Jo, också inåt-tittarna har sökt det materiella.

Först var det anatomin, kroppsdelarna. Anatomin har nu degraderats så till den milda grad att till exempel anatomiska institutionen i Lund sedan länge är nedlagd. Intressant. Ny kunskap om kroppsdelarna är inte längre så viktig att den i sig ger en anatomiinstitution ett berättigande. Däremot fortsätter jakten på andra anatomier i kroppens kemi och biologi. Går vi till hjärnan gäller forskningen även där det materiella. Man forskar om hjärnan snarare än om tänkandet. Det man skulle kunna kalla »hjärngeografi« är välutvecklat jämfört med resten. Man har kartlagt hjärnan och positionerna av dess olika delar och var dessa finns, och detta har drivits långt. Det är nog så viktigt för hjärnkirurgerna men för oss andra spelar det egentligen ingen större roll var något sitter i huvudet. Det är ungefär lika oviktigt som var olika kretsar eller komponenter sitter i en dator. Det är inte den sortens kartor som är spännande för oss som vill förstå mer om tänkandet – vi skulle vilja ha inre kartor över upplevelser och tankar.

Vad skulle vi kunna ha sådana till? Värdet av kartor i allmänhet sätts helt och hållet av om man kan *lita* på dem och om man kan *ha* dem till något. Börjar jag med yttre kartor, så brukar man ju kunna lita på geografiska kartbilder när man vill förflytta sig. Man brukar kunna vara säker på att kartorna håller konstant skalfaktor. När man kommer till Kina eller annorstädes och får kartor vars skalor ändras utifrån hur mycket intressant det finns att titta på, så tycker vi att deras kartor är »fel«. Och det är de förstås om man ser dem som avståndskartor. Men som upplevelsekartor är deras representationssätt kanske rentav bättre än våra – förutsatt, förstås, att vi alla har samma upplevelseskalor.

Det har vi ju inte, så därför är det kanske ännu omöjligare att göra *kartor över själva upplevelserna*, inuti-kartor, än vad det är att göra *upplevelsebaserade kartor*, kartor av det yttre så som de kinesiska kartorna över Beijings utkanter. En del av dessa tankar fick jag när jag skulle skriva ett förord till den svenska utgåvan av »*Tillvarons atlas*« (Louise van Swaaij och Jean Klare, 2001), som försöker placera in glädje, sorg, allvar, intuition, självförtroende, hallucination och besvikelse i kartbildens form. En alldeles omöjlig atlas, visserligen, i traditionell bemärkelse. Men jag erkänner glatt att jag inte bryr mig särskilt mycket om hur »rätt« atlasen är. Det är förstås si och så med det (de första geografiska kartbilderna var förresten inte så rätt de heller). Men det ändrar inte att jag har smålett åt många av dessa kartor. Förbryllats av dem. Kritiserat dem. Och tänkt vidare.

För det är ju så det går till. Det är variation snarare än repetition som är all inlärnings moder. Men man kan inte söka efter variationer rakt ut i intet – för att kunna variera måste man ha tillgång till fixpunkter, till något att variera utifrån. *Och det är här som jag tror att sådana atlaser skall till.* Vi kan fundera var för sig om vad vi får ut av författarnas placering av »intuition« i förhållande till »självförtroende« och »hallucination«. Och vi kan börja samtala om det. Däri ligger det stora.

Kanske, kanske kan »*Tillvarons atlas*« ge upphov till en process som skapar ett sug efter något revolutionerande nytt: väl underbyggda kartor över människans myllrande inre av tankar och känslor. I en sådan efterfråganskö ställer jag mig gärna i första ledet. Jag kan kanske hjälpa till med den del av »*Tillvarons atlas*« som utgörs av »*Tidens atlas*«. Fint skulle den sitta, längst bak i den vanliga almanackan.

När vi har haft »Tidens atlas« i almanackan några år, skulle det nog kunna komma till också andra sorters almanackor med en annan logik än klockans och samtidighetens.

9. HUR KAN DU SOM PLÄDERAR FÖR TID OCH OSTÖRDHET SAMTIDIGT VARA EN SÅ STARK IT-FÖRESPRÅKARE?

Den här frågan handlar mycket om människors *upplevda* informationsstress. Finns den egentligen? Som upplevelse: ja. Men som nödvändig företeelse: nej.

Egentligen är det lika orimligt att bli stressad av ett inbillat informationstryck som att bli stressad av att man bara kan andas den luft som är närmast ens egen mun just nu, inte den uppe i hörnet av rummet. I den mån man börjar tänka på att det finns luft också där uppe i hörnet, representerar ju den luften snarast en trygghet. »Så bra«, kan man tänka, »då tar det inte slut i och med att jag andats luften närmast mig...« Inte blir du stressad av det, inte. På samma sätt kan man förhålla sig till informationsöverflödet – vara glad för det man hittar fram till och får närmast sig. Vara glad också över insikten att det finns så mycket mer där ute. Ett helt hav av information finns det. Ett hav som liksom lufthavet kan ge både mer trygghet och tryckhet. Hoppas det känns så också för dig.

I de många helomvälvningar som är på gång via informationsteknologin, har aktörerna sällan tänkt mer än halvvägs. Högst. Därför blir det så konstiga knytningar mellan IT och tid. Jag får lust att utbrista:

– *Glöm tanken* att IT-perspektiven på tidtabeller för landsvägsburen trafik främst skulle vara att de

färdiga tiderna kan göras bättre *tillgängliga* via IT. Det är ju inte det som är grejen – detta är en marginell effekt jämfört med att det är *du*, inte bussbolagen, som skall kunna bestämma när du vill resa och vart. Bussbolagen skall varken kunna förhandsbestämma tiderna eller välja fordonsstorlek i blindo. I stället skall du senast x timmar före önskad resa kunna framställa önskemål och bussbolaget skall därefter inom rimlig tid tala om bästa tidpunkt och plats (närmaste stolpe) för avresan och förväntad ankomsttid.

– TV/radio-sändning eller TV/radio-sökande. Tänk om överlevnaden för SVT och SR ligger i att börja uppfatta tittarna/lyssnarna som *sökare* snarare än mottagare? Givet är att vi snart vänjer oss av med att det skall finnas en given tid för ett givet TV-program. Valet kommer att bli ditt både vad gäller vad och när. Men vad kommer att hända därutöver? Ja, nästa steg blir väl lite nya tjänster. Man skall till exempel kunna gå till »Fröken Lugn« och få sig en skönt komponerad TV-kväll, givetvis utan såväl trailers som reklam men med rejäla pauser och tydliga påannonseringar (tänk bara på alla äldre som inte klarar det meningslösa flåstepot). Vill man hellre välja helt själv, finns det förstås fiffiga individualsökmöjligheter – ett AltaVista/ motsvarande för TV/radio-program? Lägg därtill lite interaktivitet så börjar det likna något.

När sedan TV/radio-producenter och -företag på detta sätt vant sig vid att förhålla sig till också andra

reaktioner än de rent kvantitativa tittarsiffrorna, kommer det att påverka både deras produktion och uppföljning och sammanhangsföreställningar. För att inte tala om hur det kommer att kunna påverka de sökande tittarna/lyssnarna. Kanske går delar av det massmediedrivna i »Vår tids rädsla för allvar« över lättare än vi tror när både producenter och användare mognat in i nya roller?

– *Jobbjakt och bostadsjakt* på internet är redan ett faktum. Arbetsmarknadsstyrelsens hemsida har hundratusentals besökare varje månad. Detta får inte bara effekten att den som söker en svetsare med kunskaper i MIG-svetsning och engelska lätt hittar en. Det leder också till att sökarna – även om de egentligen inte är ute efter något jobb, åtminstone inte akut – kan hålla koll på arbetsmarknaden. Och så kan de hitta *varandra* – en nog så väsentlig faktor. För många letar sig till gemenskaper där man känner att *tillsammans med dem*, med *just dem*, skulle det gå att göra något som man inte kan göra var för sig – och kanske inte heller i andra gemenskaper.

Ensam är inte längre stark; därtill är utvecklingen för snabb. Ett nytt beroende är på väg. Känslan inför det utvalda »vi-et« må ha olika bakgrunder: Det kan hända att den bygger på att man i gruppen kompletterar varandra, lyfter varandra, har en och samma intresseinriktning eller helt enkelt bara tycker om varandra.

Men det är den bandbredd som ligger i ett fungerande arbetsnätverk som är avgörande för

framgångsmöjligheterna. Det är både bredband och djupband som gäller.

Titta på ovanstående exempel. Ser du hur område efter område håller på att snurras upp av nya tankekrafter? När dessa blivit tillräckligt sampratade, inåt och utåt, leder de till aktiv handling, krav på annorlunda demokratiformer, nya företagsstrukturer, ny lagstiftning, andra samhällsförmåner och åligganden.

10. HÄNGER »TIO TANKAR OM TID« OCH »DEN OBÄNDIGA SÖKLUSTEN« IHOP PÅ ANDRA SÄTT OCKSÅ?

Ja, så klart. Det kommer du att märka när jag i nästa kapitel skriver om förlängningen av söklustboken. Men här vill jag avsluta med ytterligare ett exempel med innehållslig anknytning. Det handlar om hur tankens snabbhet *eller* tröghet kan avgöras av närheten till informationsteknologiska möjligheter:

I många hem var det i år förkylt under jul- och nyårs-helgen. På några ställen, åtminstone på ett, insjuknade på helgens sluttamp ytterligare en familjemedlem. Våldigt ont i halsen, väldigt ont i kroppen, väldig massa feber. Var det familjesjukan? Ånej, så yttrade sig inte den. Då var det väl influensa, då. Med så mycket ont och så mycket feber? Ja, det var det säkert! Fast lite konstigt var det; skall man verkligen ha så ont i halsen? Så här kan man återge det som faktiskt hände:

»Det tog två dygn innan en anhörigs snuvsega hjärna kunde rassla fram det självklara: den nya sjuklingen behöver *varken* ha den lokala familjesjukan *eller* den globala

influenсан. Hon kan ju ha något helt annat. Det där med ont i kroppen hade ju faktiskt försvunnit när febern väl nått sina svindlande höjder, så egentligen hade hon väl inte ens några influensasymptom?

Jamen, vad hade hon då? Bara ont, ont, ont i halsen och halva huvudet. Vad med ..., vad med ..., vad med ... halsböld? Jamen, jamen, det kan det väl inte vara, det har jag ju bara hört talas om, finns det, jag känner ju ingen som haft halsböld. Fast säger inte alla symptom att ...?

– Efter en kvart yppades halsbölds-misstanken för sjuklingen.

– Efter ytterligare en kvart sa sjuklingen: 'Jo, kanske.'

– Efter ytterligare en kvart var det dags att ringa till sjukhusets vårdcentral.

– Efter en timme och en kvart blev det besök där.

– Efter en kvart var det dags att lämna det sjukhuset för nästa. Halsbölden var konstaterad, remissen var skriven. Mer kunde man inte göra där, för det fanns ingen halsläkare på plats.

– Efter ytterligare en timme och en kvart: framme vid det större sjukhuset.

– Efter ytterligare en timme och en kvart: första attacken mot halsbölden genomförd och patienten med recept försedd.«

Jag blev stämd till många eftertankar av denna händelse. Inte om neddragningar i vården, inte om att det tog cirka fem timmar från ansats till behandling. Nej, det var väl ingenting, jämfört med att det tog två dygn för den uppenbara tanken på halsböld att kläckas! Uppenbar och uppenbar, förresten. Före tankens landning var den verkligen inte

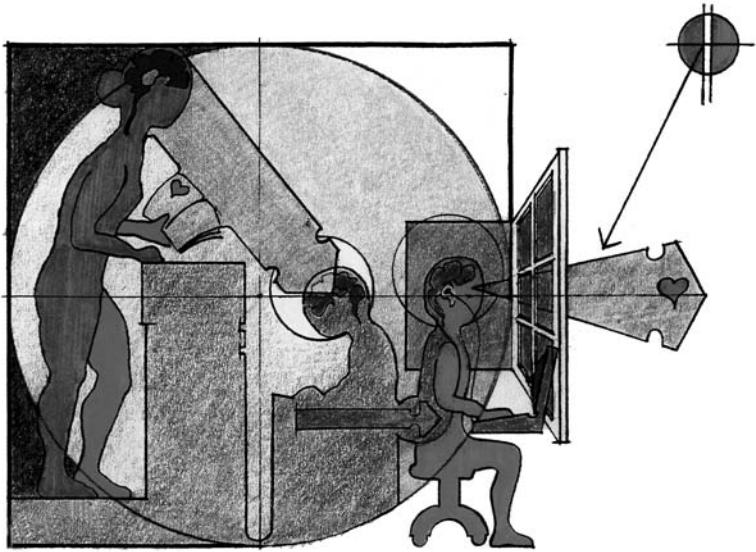
uppenbar. Snarare otänkbar. Men genom sin blotta tillkomst (det vill säga redan då den förelades sjuklingen) satt idén där som definitiv. Fjällen var borta från ögonen. Det fanns ingen väg tillbaka. Vem som än hade sagt något om den gamla sanningen (hussjukan eller influensan) hade fått nobben. Plötsligt rådde en ny tankevärld.

Men vad jag funderar mest över är: om detta inte utspelets i en miljö utan nätuppkoppling – hade jag då tidigare kommit på *idén* att det kunde vara halsböld och gjort en enkel sökning? Jag vet inte – men jag tror det. För graden av genomsläplighet för inre frågor avgörs i stor utsträckning av tillgången till sökmöjligheter. Det är som om det inre vet om vilka frågor som är meningsfulla att bearbeta.

Sådant händer då och då i livet. Nya bättre tolkningar kräver *tid* för att bryta igenom, till och med i våra egna tolkningar av gamla företeelser som halsböld. Hur är det då inte under snabba faktiska förändringar? Då kanske förändringarna inte ens syns, eftersom de inte passar in i tanke-mönstret. Obefintliga kan de vara. Fram till dess att de bryter igenom med en våldsamt tankekraft. Lika våldsamt, kanske, som böldkraften med tiden kunde blivit.

KAPITEL 6

LÄSARENS KAPITEL

KAPITEL 7

SÖK- OCH SKAPAR- LUSTEN – NU ÄNNU OBÄNDIGARE

Tankekraften från »*Den obändiga söklusten*«, egen och andras, har förstås också lett vidare. Det kapitel som följer här skulle kunnat ha rubriken »Till en lärare«, men man får då inte ta »lärare« alltför bokstavligt. »Lärare« kan stå för »lärare i skolan«– då passar många av de exempel som jag tar nedan.

Men det kan också betyda förälder, läkare eller helt enkelt medmänniska. För alla agerar vi ofta och gärna lärare åt varandra, och det skall vi förstås fortsätta med. Men det håller på att komma till något nytt ...

DET VAR EN GÅNG EN LÄRARE,
FRÖKEN EDIT, SOM VILLE SINA
MEDMÄNNISKOR SÅ VÄL, SÅ VÄL.
HON FÖRSÖKTE FÅ DEM ATT TA
TILL SIG ALL DEN KUNSKAP SOM
HON SÅ GÄRNA VILLE GE DEM.

Sant är detta. Det vet jag. För jag hade fröken Edit i småskolan. Fröken Edit hade håret i en knut; det skulle nog småskollärarinnor ha på den tiden. Att Fröken Edit kunde allt

som jag skulle lära mig i vår skolsal – det var hon övertygad om. Och inte bara hon. Det visste också mina föräldrar och det visste jag, och det visste mina klasskamrater. Tankekraften i detta var så styrande, att den *möjliggjorde* en auktoritär skola, envägskommunikation och disciplin. Därtill *omöjliggjorde* den annat.

Försök till exempel att göra tankeexperimentet att du placerar in datorer och internet i min barndoms klassrum. Bry dig inte om sådana oväsentligheter som att den tekniken inte fanns, då på 1950-talet – sådana småsaker kan man bortse från i ett tankeexperiment. Det intressanta är att också om man håller sig till den rena tankens domäner, finner man att experimentet är *otänkbart* i ordets sanna bemärkelse. För inte kunde man ha *sökverktyg* i min skolsal – där fanns det ju per definition *inget att söka utanför fröken Edits huvud*.

Ja, det var faktiskt inte meningen att vi skulle söka ens i det, för det hörde till de outtalade men absoluta förutsättningarna att det var fröken Edit som skulle välja *vad* hon ville delge oss och *när*. En enda gång minns jag att jag ställde en uppriktig och sökande fråga till fröken – och att det tog en ände med förskräckelse. För mig. Men det är en annan historia, och den för oss för långt från huvudspåret – eller skall jag trots allt berätta den? Jag provar. Men innan jag gör det, så vill jag betyga dig att fröken Edit var snäll. Hon ville oss väl. Låt ingen skugga falla över hennes minne – det var jag som bröt mot en oskriven lag och fick ta konsekvensen av det. Så här var det:

Vi hade kristendomslektion, och fröken Edit hade just berättat om den förlåtande Guden. Att om man bara bad om förlåtelse innan man dog, så blev man förlåten. Då

trängde en obändig fråga upp i mig; så obändig att den gick rakt ut i armen och den upp i vädret. Bara det! Jag räckte upp handen fast fröken Edit inte hade frågat om något som hon ville ha svar på. På gränsen till majestätsbrott. Men jag »fick frågan«, som man sade på den tiden, jag reste mig upp, troligen blodröd i ansiktet, och stammade fram: »Men då kan man ju göra vad man vill, bara man ber om förlåtelse innan man dör?!« Jag var inte oförsämd, jag trotsade inte, jag bara undrade, undrade, undrade. Själv.

Något av detta förstod nog fröken Edit. Jag fick ingen tillrättavisning. Jag fick ett svar. Säkert det bästa hon kunde komma på i stunden.

Ett riktigt stilenligt ett. Hon tittade mig djupt i ögonen och sa: »Jo. Men har du tänkt på vad som händer om du blir överkörd?!« Innan hon var framme vid d:et i »överkörd«, var jag där. En avgrund öppnade sig under fötterna på mig. Detta var ju precis tvärtom mot den totala frihet och syndrättighet jag nyss hade anat mig till. Hur snäll jag än skulle vara i hela mitt liv, skulle jag ändå säkert vid något tillfälle hitta på något hyss. Och så skulle jag bli överkörd just då, och så skulle jag komma till helvetet. Ja, alldeles säkert och ödesbundet var jag på väg mot helvetet, och inga snällhetsföresatser skulle kunna hjälpa mig. Tänkte jag. Snörptes ihop, krympte, föll, blev svart inuti.

Då borde jag rimligen gått till mina föräldrar, men det kunde jag inte heller göra, för så gjorde man inte på den tiden. Till kulturens tankekraftsgrepp om människorna hörde att en liten flicka inte kunde säga till sina föräldrar att »jag kommer säkert att göra något hyss, och så kommer jag att bli överkörd, och så kommer jag till helvetet...« Man *skulle* ju inte göra något galet alls. Basta. Så jag gick där med

det själv, slutade sova på nätterna i en vecka eller två. Sedan lekte jag väl bort minnet på något sätt. För totalt sett hade jag alls ingen sorglig barndom. Tvärtom. Den var på många sätt så barnslig, så fantiserande, så omedveten, så uppfinningsrik som en barndom bör få lov att vara. Speciellt när vi höll oss ifrån de vuxna – vilket vi såvitt jag minns var mästars på att göra. Aldrig att vi frågade någon vuxen människa »vad skall jag göra nu?«. Då visste vi att vi blev satta i arbete. Nej, vi höll oss undan så mycket vi kunde. Men i skolan skulle vi ju per definition vara tillsammans med en vuxen människa, och det var hon som skulle *lära* oss. Sådana var reglerna och föreställningsvärlden.

Det var fröken Edit som skulle stå för *innehåll* och hon som skulle stå för *struktur*. Och innehållet kunde en lärare klara på den tiden då Hembygds-kunskap stod högt i kurs. Men nu när det handlar om Global hembygds-kunskap har informationen blivit i det närmaste oändlig och kan sökas, av var och en. Det som däremot inte ändrats i lärarrollen är att läraren skall hjälpa till med struktur. Med sammanhangsföreställningar. Lite som en cirkusdirektör skall han ha varit där i förväg på den virtuella scenen, ha tänt lampor och krattat manegen. Slagit an en stämning och gett en rytm. Hela tiden hjälpa till så att den studerande får något att hänga upp tankarna på.

Huvudfrågorna som vi människor och speciellt barn ställer sig hela tiden är ju egentligen tämligen så enkla: »*Vem är jag?*« och »*Hur hänger världen samman?*« I sig? Och med mig? Aldrig förr har människor haft så stora möjligheter som nu att få svar på detta. Ta bara detta med den förbättrade möjligheten att utveckla sin självbild! En självbild skaffar man sig inte i vakuum, den skaffar man sig via

andra människor. Den vanliga spegeln kan tala om för dig hur du ser ut, men det är människors återkoppling på dina handlingar och tankar som ger basmaterialet i din självbild.

För elevens skolprestationer är självbilden väl så viktig som separata intellektuella förmågor. Men fröken Edit gav få bidrag till min självbild (utöver den där fatala gången då jag ställde en egen fråga). Vad hon bidrog med var att forma mig in i den rådande auktoritära landsbygdskulturen. Och jag var som sagt inte olycklig där – långt därifrån. Men att jag *var* någon, det visste jag inte mycket om. Inte heller hade jag några befästa sammanhangsföreställningar – jag hade ju bara lärt mig det jag hade lärt mig, och det utan någon som helst variation. Hos henne hade jag varit mottagare, inte sökare.

Fröken Edit hade en stark känsla för att varje människa var unik, och att människolivet var heligt. Jag kan riktigt höra henne berätta om det. Fast det hade varit ännu ett majestätsbrott om jag då räckt upp handen och frågat: »På vilket sätt är *jag* unik?« För henne var individens unikheter en principalsak, inte något som skulle tillämpas på den enskilda. Förmädet hade det varit att undra »vem är jag?«. Man skulle inte förhäva sig, man skulle inte *vara* någon, och man skulle inte *bli* någon. Man skulle bli som folk.

VÅR KULTUR OCH TVÅ TEKNIKGENOMBROTT

Wilken skillnad mot i dag! Det är faktiskt fascinerande att fundera över hur det som var otänkbart då i allra högsta grad är tänkbart nu. Det allra mest uppenbart tänkbara är ju det som faktiskt genomförs. Jag skrev nyss om hur informationsteknologin, den som hade varit otänkbar för 50 år sedan, nu förverkligas i stor stil. Detsamma gäller faktiskt

för ett annat teknikgenombrott, nämligen genteknologin. Tänk om dessa båda teknikgrenar faktiskt är nära släkt? Tänk om det är en och samma tankekraft som drivit dem framåt – den att du skall kunna få veta mer om vem just du är? I varje fall gör informationsteknologin i praktiken att du kan agera alltmer individuellt, medan genteknologin kommer att kunna ge dig en orsaksbakgrund till varför just din individualitet blivit som den blivit.

Än en gång: Tankekraft möjliggör, och tankekraft utesluter.

MEN SÅ FÖRÄNDRADES TIDEN OCH
»ELEVEN« MATS MED DEN: NU
VILLE HAN BÖRJA SÖKA FRITT
UTIFRÅN SINA EGNA FRÅGOR OCH
IDÉER. HAN RÄTADE PÅ RYGGEN,
SNURRADE RUNT 180 GRADER OCH VÄNDE
FRÖKEN EDIT RYGGEN, HENNES GODA VILJA
TILL TROTS.

Egentligen har »Mats« haft den förmågan i alla tider. Men det fria sökandet har varit begränsat dels för att kulturen gjort att man måste söka mer eller mindre i smyg, dels för att det praktiskt varit så svårt, åtminstone på det intellektuella planet. Det är inte så länge sedan som bara prästen och läraren och möjligen klockaren hade några böcker.

De som trots allt förblev sökare, också i vuxen ålder, sågs lite över axeln. Sade man om någon »du förstår, han är en sökare ...«, var det i en närmast beklagande ton. Det handlade om en människa som var lite udda, lite utanför, kanske ansågs ha religiösa grubblerier, kanske inte arbета-

de som andra, inte bodde som andra. Ja, sökare var utanför, på den tiden i negativ bemärkelse.

Det har dock funnits korta tidsintervall i varje människas liv då hon fått lov att vara sökare och inte haft förstånd till att i varje ögonblick lyssna till dem-som-vet-mest. Ett sådant inträffar hos den nyfödda lilla människan. Om detta skriver jag bland annat i *Den obändiga söklusten*. Låt mig upprepa resonemanget och dra det ett steg längre:

Gör ett tankeexperiment till. Frammana bilden av ett nyfött barn (helst förstås en egen minnesbild om du själv som vuxen varit med i en sådan situation). Alla runt omkring det alldeles nyfödda lilla barnet är helt tagna av stundens högtid. Det som känns är något primitivt och mycket starkt: man unnar det lilla livet allt gott, man vill *ta hand om henne* aldrig så mycket, man vill *ge henne* allt man har, *lära henne* allt man kan. På denna synnerligen positiva ta-hand-om-vilja baserar vi sedan vår föräldragärning, dagis, skolor, universitet ... Paradigmet bygger på att det är *den-som-kan* som unnar *den-som-ännu-inte-kan* att få möta kunskapen. Det är *sändaren som söker sin mottagare* – för hon (Edit) vill honom (Mats) allt gott. Och det är naturligtvis inget fel i det. Frågan är bara: Är sändare-mottagare den enda relation som finns?

Gå tillbaka till förlossningssalen igen. Finns där verkligen inte någon som inte är intensivt upptagen av att unna någon annan allt gott? Jo, det finns en: det nyfödda barnet i egen hög person. Det har börjat sitt sökande på egen hand. Så gott det kan vrider det sitt stora huvud, krafsar med en hand, rör på en fot. Sökandet har börjat. Och sökandet och skapandet fortsätter under de allra tidigaste barnaåren. Men därefter har kulturen ända fram till våra dagar först

försökt diktera den enda sanningen och samtidigt givetvis kväsa individens eget sökande. Senare (under de senaste decennierna) har man försökt vrida in sökandet så att nyfikenheten, till exempel i skolan, skall bli till en dresserad nyfikenhet. Läraren har sett som sin uppgift att inspirera sina elever att rikta sin uppmärksamhet åt det håll hon vill, i den utsträckning hon vill, på det sätt hon vill. Fröken Edit I har blivit Edit II och kanske Edit III – men hon har fortfarande varit väldigt editsk.

Så kom det ett teknikgenombrott, IT, och det gjorde i ett huj slut på diskussionen om huruvida det var *konstruktivismens* syn på *lärandet* som en *sökande och skapande* process som var det rätta eller *inlärningspsykologernas* syn på *inläring*, baserad på de klassiska experimenten med härmning, betingning, inlärningskurvor, glömskekurvor. Ja, kanske ebbade diskussionen inte ut helt, men den blev i alla fall helt överspelad, när facit visade hur »eleverna« drogs som flugor mot möjligheten att själva skapa. Och inte bara skolans »elever« – detsamma gäller för de många människorna. Vilken stark dragningskraft söklusten har som får människor att satsa nästan obegränsat med pengar och tid på teknik som frigör söklusten! Speciellt som datortekniken fortfarande är urdålig, ja, prematur.

DEN SÖKANDE MÄNNISKAN

Vi sitter alltså nu med facit i hand: När kulturen ger sökaren i människan en chans, så tar hon den. Söklusten visar sig vara lika oemotståndlig och lika primitiv som någonsin ta-hand-om-lusten. Ingenting hindrar egentligen dessa båda lustar, representerade av Mats och fröken Edit (och fröken Tide som strax presenteras), att finnas parallellt: i

varje människa, i varje grupp, i varje sammanhang. De kan bli varandras komplement och förutsättningar om bara tankeinfrastrukturen från då, för 50 år sedan, ger upp sitt anspråk på att representera den enda vägen. Det må ha varit rätt då. Men det är inte rätt nu.

Varför är vi då beredda att stå ut med datorteknikens användarovänlighet? Jag tror att jag redan berört det viktigaste: att var och en får chansen att lite mer *vara* någon och *bli* någon. Ljuv musik är detta i lärandesammanhang. Eftersom allt lärande är förändring, ger det en stor effekt om man vet mer om sig själv. Om man har frågeföreträdare. Om man kan se efter: Finns det någon annan sådan som jag? Om man kan hitta nätverk och intressegemenskaper. Relativt fritt och långt utanför den egna byn, kanske det egna landet, kanske den egna kulturen.

Ena grundbulten i det som nu händer är avsaknaden av en i sitt sammanhang förbehållslöst betrodd Fröken Edit. Det är ingen slump att Fröken Edit helt är bortklippt i ingressbilden till detta avsnittet. Hon är till synes alldeles ointressant (men lugn, hon kommer tillbaka i ny glans, växlande mellan Tide och Edit).

Andra grundbulten bakom det som nu händer utgörs av den förändrade kunskapsprocessen själv. Det har uppkommit något som nästan kan liknas vid en supraleddning mellan kunskapen och dess förmåga att utveckla redskap som kan hantera kunskapen själv. Glad blir jag om du läser följande stycke långsamt och kanske flera gånger:

Alla tidigare tekniska genombrott har föregåtts av kunskaps- genombrott som inneburit att människan fått redskap att bättre hantera det materiella (att så fröer, att tillverka brons,

att trycka böcker, att bemästra energi och därmed materia, att hantera elektromagnetism för till exempel telefon och tv). Gången har alltså ofta varit kunskap – redskap – teknologi – materiabemästring – återkoppling – kulturförändringar – ny kunskap. Men nu, nu har kunskapen lett därhän att människan kan göra redskap som kan appliceras direkt på kunskapen själv. Ingen omväg, alltså, via det immateriella. Återkopplingen kunskap – redskap – kunskap är nästan som en supraleddning.

Den kan göra en liksom berusad på individnivå. Vad kan detta inte göra i utbildningssammanhang, när det sprider sig till flera? Det var den vittringen som fick mig att sätta titeln »Den urgamla drömmen – att knäcka lärandets gåtor« på ett radioprogram 1999. Det svindlar i mig inför detta stora som händer just nu.

Men mycket tjafs är det i portgången, och det stör bilden. Eftersom detta är så viktigt, känner jag snarare sorg än förakt inför de flesta av de så kallade »e-learning«-försök som genomförts under år 2000. De har ju varit så erbarmligt dåliga. De har inte burits av genomtänkta tankar om den lärande, sökande, skapande människan i sitt kommunikativa sammanhang. De har nästan inte tagit ett steg från det gamla skolparadigmet men väl försökt genomföra det en gång till – och det avsevärt mycket sämre än vad det genomfördes i levande livet. Där kunde man likväl skylta över och improvisera, men på internet avslöjas ofullkomligheterna obönhörligt och absolut som i en svart-vit karikatyr med för hög kontrast. Enda förklaringen som jag kan se till att så många e-learningansatser genomförts, trots att de vilat på en grund som gjort dem redan på förhand dömda att misslyckas, är att deltagande aktörer varit blin-

da för svagheter i det de försökt göra. Så blinda att de rimligen aldrig tidigare ens funderat över lärande och utbildning. Därför har de inte heller kunnat se att det de »uppfunnit« inte varit något nytt – det har varit samma gamla hjul fast med avsevärt mycket sämre balans.

Mats sits kan vara känslig. Tänk så tomt det kan bli för honom när han sitter där och tittar ut genom fönstret. Och tråkigt! Poängen med alltihop, med variationen och kontakterna, ligger ju i dynamiken. I att kunna lära sig så utsägligt mycket att han får så många tankar att han blir nästan olidligt social. Och att han då kan hitta andra, på sin sida av fönstret och på andra sidan av fönstret, som han kan testa sina nya tankar på: »Kan det verkligen vara så? Och så?«

LÄRAREN SOM STRUKTURGIVARE

Har man väl klarat att Mats möter ett innehåll där han kan välja ut något för honom användbart och hitta fungerande kommunikationsformer kring det, kommer nästa problem: Det kan bli tomt ändå. Tomt genom att det blir *för mycket*. Ja, för mycket av kaos blir efter ett tag *för lite* av sammanhang. VAR FINNS DU, EDIT? Det är nu du behövs. Som allra mest.

I alla tider har lärarens viktigaste uppgift varit att ge struktur. På den superauktoritära tiden fanns det bara ett sammanhang, bara en struktur att förmedla. Nu finns det många, men det hindrar inte att somliga visat sig mer användbara än andra. Det behövs lärare som kan visa oss vägen fram mot en god tankeekonomi, det vill säga mot att hitta sådana tankeinfrastrukturer som i sammanhanget är *bra att tänka vidare med*.

Vår Mats har fångats in av IT-kulturen. Han ber inte

om lov – han handlar, han söker, han skapar. Ändå kommer jag inför Mats att tänka på signaturen Claque som skrev: »Om ett barn ber om ett snöre, så ge det inte en kyss. Ge det ett snöre!« Det är samma sak här: Mats »ber« (på sitt sätt!) om att få utlopp för sin sök- och skaparlust. Ge honom då det, ge honom inte ett föredrag, agera inte sändare. Ge honom återkoppling på det han skapat, visa honom strukturer, visa honom nya horisonter.

FÖRST SÅG FRÖKEN EDIT MEST
RYGGTAVLOR. VARE SIG LOCK
ELLER POCK ELLER HOT HJÄLPTE.
MEN SÅ KOM HON PÅ ATT HON
KANSKE MÅSTE UT DÄR – UT PÅ

ANDRA SIDAN FÖNSTRET OCH FÖRSÖKA FÅ FATT
PÅ MATS FRÅGOR.

Det skall till mycket tankekraft för fröken Edit att ta det här steget. Visst har hon länge vetat att hennes lärargärning egentligen kräver närkontakt med Mats frågor. Men hon har kanske inte vetat det ända ner i magen, hon har kanske bara kunnat orden? Och hennes kringmiljö, skolan, den har kanske inte heller kunnat något annat än orden? Kanske har det suttit i skolväggarna att det är lärarna som skall definiera spelreglerna och planen, inte eleverna.

Det må vara hur som helst med den saken: just denna fröken Edit var en föregångskvinna, och på just hennes skola ville alla i kollegiet, ivrigt understödda av sin rektor, hjälpas åt och gå före i ett så kvalificerat e-learningprojekt som alls är möjligt. Somliga för att de trodde på det konstruktivistiska lärandet, andra för att de insåg att den gamla skolan inte längre var något alternativ. Inte bara eleverna vände den

ryggen, den hade inte heller föräldrarnas stöd längre. Och inte så stora delar av den övriga omvärldens heller.

DEN RUBBADE AUKTORITETSTRON

En av lärarna förde in i samtalet att också de själva hade blivit annorlunda i sin relation till de gamla auktoriteterna. Han berättade om hur hans mamma hade fått cancer. Prognosen var dålig. Men varken mamman eller han hade tyckt att läkaren verkade helt tillförlitlig, så de hade krävt och efter ett antal påstötningar fått rätt till en »second opinion«. Men när de tyckte att även denna genomfördes halvhjärtat, kunde de inte låta sig nöja med den heller. Detta är ett belysande exempel på de två explosioner som håller på att drabba vården: *möjlighetsexplosionen* och *empowermentexplosionen*. Ja, det är faktiskt så att samtidigt som så mycket blivit möjligt att göra inom vården, har patienten slutat att vara tålmodig och ha total tilltro till den vita rocken. Vården står inför ett paradigmskifte som kommer att bli ännu mer obevekligt än skolans. Vi kommer att kräva tusen »second opinions« och vi kommer att vara väldigt väl pålästa.

Sonen i detta fall hade efterhand blivit en hejare på just denna cancerform – han hade läst allt han kunnat hitta på nätet. Han hade letat sig fram till anhängföreningar och patientföreningar. Han hade trängt sig fram till många läkare – och ibland till och med fått gehör för sina förslag. Hans mammas hälsa var visserligen fortfarande vacklande, men hade hon alls levat om han inte tagit de här möjligheterna att engagera sig, leta, kombinera, föreslå? Han visste inte. Han visste faktiskt inte. Men han visste i alla fall att det var då någon gång, sent, sent på natten, som han hade

kopplat ihop sin nyvunna läkarmisstro (»det är väl klart att en enda människa inte kan veta *allt*, åtminstone inte på det sättet som jag vill lyssna på det!«) med den läkarmisstro som han tyckte sig möta i skolan och i omvärlden.

Det var lätt för många av de andra lärarna att följa hans resonemang. Faktiskt lättare när man rörde sig utanför skolan. Ja, det är nog så: Skolans gamla inlärningsparadigm sitter så fast i många att det är svårt att fundera över det nya lärandet med utgångspunkt från just skolan. Det är faktiskt mycket lättare att identifiera sig med det nya lärandet hos patienter. Det *är* något med det där med den egna myndigheten och omyndigheten. Jag kan inte försumma tillfället att här påminna om Kants definition av upplysningen:

Upplysningen är människans frigörelse från hennes självpåtagna omyndighet.

Omyndighet är människans oförmåga att använda sig av sitt förstånd utan ledning av någon annan.

Självpåtagen är denna omyndighet när orsaken inte är bristande förstånd utan bristande beslutsamhet och mod.

Det var den sista raden som tog. »Bristande beslutsamhet och mod« – det är kanske det som alltihop handlade om.

Då är det ju samtidigt lite farligt, det man kanske skulle ge sig in i. Så lite tvehåget sade någon att »det här är ju ändå bara ett projekt. Fungerar det inte, kan vi alltid gå tillbaka.« En och annan log i mjugg, men ingen kom-

menterade. För de visste att *det finns ingen väg tillbaka*. Alla vägar går framåt. Men det finns många, många att välja mellan.

SÄRSKILDA DATORGRÄNSSNITT – FÖR ALLA

Det hörde till e-learningprojektet på just den här skolan att man hade fått tillgång till alldeles nya datorgränssnitt, speciella och ändå lika för både lärare och elever. Alla kunde (lätt) skapa sitt eget gränssnitt, ha det med sig var de än rörde sig och samtidigt känna igen sig hos varandra. (En lärare sade förresten att Apoteket skulle införa samma gränssnitt. Var det inte konstigt, förresten, sade en annan, att alla människor i alla år själva hade gått från läkare till apotek med en *lapp* i handen? Men det skulle visst snart bli slut på det, sade ryktet.)

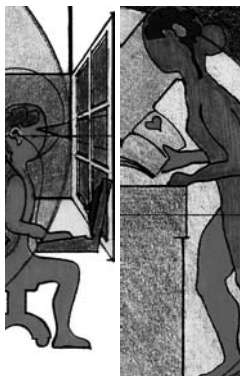
Genom att var och en så kunde individanpassa sitt datorgränssnitt uppkom en speciell förändring. För alla människor har det alltid varit svårt att få ur sig något av det man har där inne – det är som om det finns ett övergångsmotstånd, en mental hud, mellan det yttre och det inre. Det är denna mentala hud som påverkas och blir bättre genomsläpplig när datorgränssnittet blir mer personnära. En prosaisk förändring, kan det tyckas, men den har en närmast existentiell innebörd. Plötsligt blir det så mycket

lättare att få ur sig de egna tankarna. Och när de väl finns där ute, kan de ju vara tillgängliga också för andra.

När nu fröken Edit gav sig ut på andra sidan fönstret för att hitta elevernas tankar, började hon med att leta efter deras presentationer. De visade sig vara väldigt olika. Några berättade sida upp och sida ner om sig själva, andra hade mest lagt ut bilder, andra länkade till mycket musik. Hon blev lite eftertänksam av att de visade så många nya drag och egenskaper och intressen som hon inte hade haft den blekaste aning om tidigare.

Hon kom plötsligt på sig själv med att associera till barnkonventionen, FN:s dokument om *Barnets rättigheter*. Hur är det det står där? Är det inte att »Varje barn har rätt till ett namn och en identitet«? Det här var visst ytterligare ett steg åt det hållet. Man kan kanske få så mycket mer av en identitet, av en ständigt utmejslad självbild på det exhibitionistiska internet än vad man någonsin kunnat få i skolan. Eller? Och varför är det i så fall så? Beror det på att det är så lätt att berätta om sig själv på nätet? Beror det på att man kan låta det ta den tid det vill? Eller på att man inte måste formulera sig i samma ögonblick som alla andra lyssnar och ta upp hela klassens uppmärksamhet och tid?

När fröken Edit (eller heter hon nu redan Tide) strålade samman med sina kollegor och de delgav varandra sina första iakttagelser, visade det sig att det bäst sammanfattande ordet var att de hade fäst sig vid så *olika* aspekter. De gladaste, som hade blivit så positivt överraskade av allt det de fått veta om sina elever, var samtidigt de som var mest nedslagna: »Vi kommer aldrig att komma i närheten av att kunna ge dem det de borde kunna kräva. De är för många. De är för olika. Och vi är för få.«

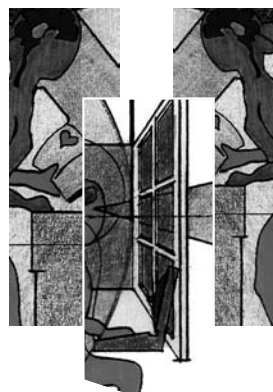
VÄL DÄR UTE, PÅ ANDRA
SIDAN FÖNSTRET, BÖRjade
FRÖKEN TIDE ARBETA MED
ATT GE STRUKTUR ÅT
FRÅGORNA OCH SVAREN,
SÄTTA IN DEM I ETT
SAMMANHANG, ÅTER-
KOPPLA SAMMANHANGS-
FÖRESTÄLLNINGARNA TILL
MATS OCH DE ANDRA.

Att Mats och de andra skulle bli glada för personlig återkoppling var självklart. Det är det finaste man kan få i ett sökande, skapande lärande. Och även om man som lärare inte har övat sig så mycket i att få grepp om hela myllret av frågor som tumlar runt i elevernas huvuden, har man ändå ett försprång i lärarerfarenheten när man går in i myllret av elevfrågor. Den har ofta gett en inblick i *vad* elever brukar missförstå och *hur*. En del av dessa missförstånd ligger uppenbart så nära till för människan att de kommer fram även i de sammanhang då det inte handlar om skolämnen. Och det är ofta kring upplevda ickesammanhang som frågor kommer. Man har gjort sig sina egna vaga föreställningar om sammanhangen, och hittar man så inget stöd för dessa, så måste man fråga, fråga, fråga.

De frågebombardemangsovana lärarna använde detta med de kända missförstånden som de första grenar på vilka de kunde fästa upp de individuella frågorna. Till varje gren gavs det ett »svar« eller en kommentar. Och de var noga med att redovisa alla de olika frågor som de hade buntat ihop till *en* FAQ, en »Frequently Asked Question«. Visst hade de räknat med att eleverna på detta sätt skulle

börja läsa också varandras frågor, men inte att det skulle ske i den utsträckning som det faktiskt gjorde. Var det kanske så att eleverna lärde sig minst lika mycket av varandra som av »lärarsvaret«?

Någon undrade förresten vad man skulle kalla svaret på en FAQ? Det blev tyst bland kollegorna när de kom på att svaret inte hade något namn. Visst kan man hitta på termer som FGA, Frequently Given Answers, men det ändrar inte på det historiska faktumet att det nu är *frågorna* som är så dominanta att det är dem man namnsätter. Har man bara ställt frågorna, går det alltid att hitta svaren någonstans – så låter en av rösterna för *tankekraften i den nya kulturen*. Plötsligt kändes det inte längre så jobbigt och ovanligt att vara lärare där på andra sidan skärmen. Man hade ju något att tillföra! Och förresten var det inte så farligt att man inte hann hålla jämna steg med elevernas bombardemang – de visade sig ju vara väldigt duktiga i att täcka upp för överbelastade lärare genom att ta hand om en hel del av de andras frågor.

SÅ HITTADE FRÖKEN TIDE
 NYA REDSKAP DÄR UTE –
 REDSKAP SOM PASSADE EN
 UNDERVISANDE LÄRARE SÅ
 ATT HON LÄTT KUNDE
 GÖRA PERSONLIGA »LÄRO-
 BÖCKER« OCH PERSONLIGA
 »LEKTIONER«. OCH DÅ
 BLEV DET INTE LÄNGRE SÅ
 VIKTIGT PÅ VILKEN SIDA
 OM FÖNSTRET HON VAR – BÅDE HON OCH MATS
 TYCKTE DET VAR KUL MED BÅDA LÄGENA.

Visst uppkom det snart situationer då den gamla sändarläraren och de gamla mottagar-eleverna *ville* möta varandra på det gamla sättet. Då båda parter riktigt längtade efter en hederlig lektion och en bra lärobok, som kunde synliggöra sammanhang och begränsningar.

Vid det här laget var fröken Tide redan lite nätvan. Hon hade hittat fram till mycket sådant som hon tidigare bara hade kunnat drömma om att få fatt på för egen del och väl aldrig kunnat tänka sig att hon skulle kunna ställa samman till sina elever. Lätt och lagligt dessutom! Hon hade fått verktyg för att göra sådana lektioner som hon aldrig tidigare kunnat göra. Dessa verktyg kunde hon också ha för att lätt skapa nya läromedel av böcker, uppslagsverk, eget material, arkivmaterial och filmer. Givetvis var hon inte alltid ensam i sitt lektions- och kursskapande – samarbetet hade också blivit lättare. Välsignade elektroniska klipp- och-klistra, stryk-och-bättra, föga-samman. Ibland var det förresten elever som själva eller tillsammans med lärare satte ihop material; de kunde förstås få använda samma verktyg.

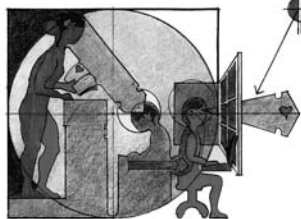
SIGNUM, PORTFOLIO, KONKURRENS

Dessa lektioner och läromedel *signerades* och *sparades*. Redan för den enskilde läraren innebär det en stor förändring, att ändringar blir så lätta att göra. Utvärdering och förbättringar kan gå i varandra i en ständigt växelverkande process. Och äntligen är man framme vid att en lärares arbete kan synliggöras för andra och nyttiggöras också av andra. Även elever kommer förstås att kunna ha tillgång till gamla lektioner eller kolla in nya på egen hand.

Äntligen kan lärare hjälpas åt bättre, inspireras och

också konkurrera. För så kommer det förstås också att bli. Elever kommer i ökad utsträckning att söka sig till de skolor och de lärare som de får ut mest av. Detta kommer att synas i nätstatistiken, och det kommer att påverka utbildningsplaneringen. Skolledningen kommer på olika sätt att heja på sina lärare så att de sätter in så mycket som möjligt av sitt innovativa material i en gemensam bank av lektioner och läromedel. Denna blir skolans viktigaste fönster mot omvärlden – det är ju där som man kan visa nuvarande och presumtiva elever och deras föräldrar vad skolan egentligen har att komma med. Det är också dit man kan gå för interna utvärderingar – »vad säger det oss själva om vår skola att vårt material ser ut så här?«.

I somliga kommuner kommer man säkert att skapa en för kommunen gemensam skolbank i vilken både offentliga och privata skolor medverkar. På samma sätt som det har funnits en skolförvaltning för allt det materiella, kommer det till en skolförvaltning för det immateriella. För skolans egentliga huvudsyften: lärandet och det mellanmänskliga. Den kommunala skolbanken blir en mäktig konkurrensfaktor för kommunen. Det säger sig självt att skolan kommer att bli en av de viktigaste företeelserna i kunskapssamhället. När kunskap är det viktigaste kan rimligen endast det bästa vara gott nog åt barnen.

SNART BLEV DET UPPE-
BART ATT »LEARNING BY
SEARCHING« SPELADE EN
AVGÖRANDE ROLL OCKSÅ
FÖR FRÖKEN TIDES EGET
LÄRANDE. HON HADE

ETT INLEDANDE FÖRSPRÅNG OCH TACK VARE DET KUNDE HON LÄTTARE SKAPA EN FÖR HENNE SJÄLV NY KUNSKAP, INSATT I EN STRUKTUR SOM HON LÄRDE SIG ATT HELA TIDEN MODIFIERA. HON BLEV DEN NYA TIDENS LÄRARE GENOM ATT VARA MÄSTARE PÅ ATT SJÄLV LÄRA SIG, KUNNA VISA ANDRA HUR MAN LÄR SIG OCH HJÄLPA TILL I DERAS LÄRANDE.

Respekten för elevers frågor kräver en respekt för egna frågor. Den respekten kan man inte få på något annat sätt än genom en egen erfarenhet av att frågorna leder till nya svar och sammanhang. Och nya frågor.

Det finns många steg att ta på vägen mot att bli en den nya tidens mästare i skolan. Och de stegen är viktiga för det är uppenbart att det behövs mästare, ja, förebilder i lärandet, nu kanske mer än någonsin eftersom kunskapen så uppenbart är knuten till person. Till den oersättliga personen.

För mästaren/läraren gäller det att inte stanna vid steg 1 och 2 i kedjan nedan utan gå vidare också med 3 och 4:

1. Att kunna *göra*.
2. Att kunna *göra* och *beskriva* det utförda.
3. Att kunna *göra*, *beskriva* och *analysera* det utförda.
4. Att kunna *göra*, *beskriva* och *analysera* det utförda och sätta den använda metoden *i relation till andra* möjliga metoder och motivera valet av den använda.

Steg 1 och 2 finns redan i den dokumentation som utgörs av de signerade lektionerna och läromedlen, de strukturerade elevfrågorna, svaren på FAQ – en lärares pedagogiska profil kommer att bli synnerligen väldokumenterad.

KOMMUNIKATIONEN SOM SÄTTER VÅR FANTASI PÅ RIKTIGA PROV.

Varje människa måste lära sig själv – lärande är en synnerligen individuell process. Men *gruppen*, både den påtvingade och ännu hellre den självvalda, och *miljön* har en avgörande betydelse för lärandet, och därför spelar förändrade kommunikationsförutsättningar en avgörande roll för det som håller på att hända. Vi måste alltså vidga perspektivet från att fokusera främst på fröken Edit och Mats och dra in många, många fler.

Men just därför börjar jag än en gång med *individen* Mats och hans allra första personliga barndom. Det som formar den är människorna omkring honom, ett litet antal människor. Ju yngre en människa är, desto färre har han runt omkring sig. Hans första upplevelsekunskap bestäms av hur hans närmaste löser sina vardagsproblem, hur de visar glädje och sorg. Detta formar hans jag. När den mer generella barndomen med dagis och skola tar vid, är det avgörande att den kan knyta an till det personliga hos barnet. Kan den inte det, är risken stor att barnet upplever stora delar av exempelvis skolan som något likgiltigt.

En människa som inte upplever att hans personlighet är intressant utan tvärtom får känslan av att han är utbytbar, kan lätt i sin tur börja se omgivningen som utbytbar. En av de allvarligaste konsekvenserna av detta är våld – om man upplever människor runt omkring som utbytbara, spelar det ju i förlängningen ingen roll hur många som skadas eller dödas.

Gränserna mellan hem, dagis, skola har ställt till med mycket. Ibland har de till och med tilldelats ett egenvärde – det har sagts att individen skall ha chansen att slippa dra

med sig något gammalt. Visst – den möjligheten skall han få behålla. Men det är han själv som skall bestämma det, inte vilken doktrin som råkar härska bland just dessa lärare. »Här har man alltid med sig«, som de sjunger i »Fem myror är fler än fyra elefanter«, och för de flesta elever finns det liksom för Mats *mycket* som han vill låta andra veta, och *mycket* från skolan som föräldrarna vill känna till och som också Mats vill att de skall kunna se. Allt detta har emellertid tidigare varit praktiskt svårt – föräldrar har inte kunnat vara på två ställen samtidigt, och skolan har inte alltid velat ha denna öppenhet på plats. En slogan som »Open classrooms« har sällan slagit särskilt väl ut – många och olika krafter, inte alla särskilt salongsfähiga, har velat bevara klassrummen slutna. På samma sätt som på många av våra institutioner har man i klassrummet kunnat gömma mycket som inte tål ljus, och det har kunnat ske i hägn av ett påstått värnande om den enskilde elevens eller lärarens integritet.

Men så kom då informationsteknologin, och nu kan Mats lätt delge vem som helst en personlig presentation, kanske olika beroende på vem han vänder sig till. Hemma kommer han att ha tillgång till samma gränssnitt och samma innehåll som i skolan. Hans föräldrar kommer också att kunna komma åt allt det som han vill skall vara öppet för dem. De kan allt efter intresse botanisera bland kurser och enskilda lektioner, de kan läsa hans klasskamraters och lärares presentationer av sig själva, de kan studera elevarbeten – ja, du hör redan att det mycket snabbt kommer att bli så mycket tillgängligt att den ene föräldern inte kommer att läsa och fästa sig vid det samma som den andre.

Elevers lärande har aldrig gjort något distinkt stopp bara för att de gått in i eller ut ur skolhuset. Det konstruerande lärandet pågår hela tiden. Mot den bakgrunden blir det extra viktigt att fundera på vad det kan komma att innebära att man nu kommer att ha tillgång till samma information, vare sig man är i skolan eller ej. Man kan ostörd fortsätta sitt eget tänkande, hur långt man vill (hos min fröken Edit fick varken Urban eller jag ta hem våra räkneböcker – vi hade redan kommit för långt...), man kan fortsätta sitt samarbete med andra, man kan visa eller utmana föräldrar och syskon och få också deras beröm, frågor, funderingar, strukturer. *Mycket* kommer att hända när man kan fortsätta att inandas information oberoende av plats.

De här förändringarna kommer att ske i stort sett samtidigt i stora delar av världen, men det är inte orimligt att Sverige kommer att höra till föregångsländerna. Möjligen av kulturella skäl, garanterat av teknologiska: i Sverige (liksom i Danmark och Nederländerna) slutade år 2000 med att långt över 50 procent av hushållen har tillgång till internet. I EU totalt ökade också andelen för nätuppkopplade hushåll kraftigt (från 12 till 28 procent under året), men man är alltså än så länge bara hälften så långt kommen som vi.

Nu är det dags att gå vidare från diskussioner om vad en upplevd närhet mellan det personliga och det generella kan komma att innebära och gå över till än större funderingar kring den obändiga kommunikationslusten. Människor har alltid haft stor glädje av att kunna associera tillsammans, berätta för varandra, utmana varandra, leta tillsammans, läsa tillsammans. Men det har inte varit så lätt att till exempel läsa varandras anteckningar eller delge varand-

ra tankar om en nyläst bok – det har bara blivit i enskilda brev eller kanske då och då i teknologers kopierade föreläsningssanteckningar (tänk att det inte är mer än 10–20 år sedan...).

Nu kan man faktiskt läsa tillsammans på nätet. Lite stapplande har det börjat, och så vitt jag vet är *Den obändiga söklusten* www.learningbysearching.net/dos först ut. Som sig bör, kanske. Ingen annan bok har än så länge använt nätet för något utöver att vara digitalt tillgänglig mot digital betalning. Men nätversionen av *Den obändiga söklusten* tillför nu att du kan anteckna, att du kan söka, att du kan låta andra se dina anteckningar och att du själv får se deras, att du också kan låta andra få tillgång till dina länkassociationer.

En sådan nätbok kan komma att leva på ett helt nytt sätt, oberoende av författaren. Samtalen mellan läsare i allmänhet kan öka. Det enda bokfunderande brevet till en nära vän kan om man vill riktas till fem eller kanske tio människor i den närmaste kretsen. Och det kan bli så väldigt roligt, speciellt om man kommer överens om det från början, att veta att någon annan, någon självvald, liksom kan titta en över axeln när man läser. Inte bara på egenproducerade funderingar – Mats kan också låta någon annan flytta hela sjök av information till sig från honom. Nog så personligt är också detta, även om det är andra som producerat delarna. En fransk filosof uttryckte sig ödmjukt kring detta med hjälp av blombuketten som metafor: »Det är inte blommorna som är mina. Det är bara bindningen som är min.« Och visst är det så – men envar vet att också *buketten i sig* ger en upplevelse, ibland väl så stark som de enskilda blommorna.

Alla vet också att på samma sätt som bilden finns i be-

traktarens öga, på samma sätt finns också boken i läsarens. Var och en läser utifrån sina förväntningar, fördomar, förkunskaper och allt annat på för-. Så *finnt* då att det öppnar sig möjligheter att bättre visa varandra vad vi hittar. Boken kan då bli till den sammanhållande länk som utgör skillnaden mellan kaos och variation. Som finns där som den gemensamma fixpunkten och det gemensamma fokuset.

Det har skett andra sådana genombrott. DVD-spelare, till exempel, sägs ha blivit årets julklapp år 2000. Det betyder att många just nu, när jag skriver detta, håller på att upptäcka skillnaden mellan DVD och video. Den handlar inte bara om att den digitala kvaliteten ofta är bättre än den analoga. Nej, den viktigaste skillnaden är att man får vara lite mer sig själv. Man kan välja ut bara vissa avsnitt. Man kan gå tillbaka till speciella bildsekvenser. Man kan få reda på mer om inspelning, skådespelare ...

Övergången från video till DVD har stora likheter med övergången från enkanals-TV till dagens överflöd. När det fanns *en* TV-kanal i Sverige, satt alla och tittade på denna, på samma sätt och samtidigt. Så kom det många och det blev självklart att välja. Med videokassetten var det i stort sett likadant som med de första TV-programmen – antingen såg man den, eller såg man den inte. Visst kunde man spola förbi inledningen, visst kunde man snabbspola sig förbi delar. Men det var klumpigt och lite besvärligt, så där satt man och slötittade också på det man egentligen inte ville se.

SKOLAN OCH OMVÄRLDEN

Dessa utvikinigar från skolans värld till det som sker i omvärlden gör jag mest för att sätta in de erforderliga för-

ändringarna i skolan mot en rimlig bakgrund. Skolans förändringar kommer att *bli* stora, men allt annat har också ändrat sig och kommer att ändra sig. Tänk bara när fler känner att det som han lägger in här, det kan kanske nå fram till *många*. Utan att det kostar mig någonting, kan mina tankar, mina bilder, min musik – om de är tillräckligt bra – komma att påverka många människor. Ja, påverka och påverka, redan detta att nå många, utövar en dragningskraft. Tänk bara på populariteten hos de gamla kedjebreven.

En av mina egna drivkrafter i de här sammanhangen är att IT för många människor med funktionshinder ger de första framkomliga vägarna någonsin i kommunikations-, nöjes- och utbildningssammanhang. Förutsatt, förstås, att allt fler av oss producenter på nätet (det blir vi snart alla) använder något så när vettiga verktyg så att de individanpassade gränssnitten i andra änden klarar att forma om informationen till något användbart. Detta att inte bara i princip utan också i praktiken kunna göra något tillgängligt för alla – det är något som mänskligheten inte klarat tidigare. Men nu går det.

En annan drivkraft är förstås forskningsmöjligheter. När så många människor kommer att göra så mycket *dokumenterat* tillgängligt, får forskningen plötsligt ett källmaterial som svämmar över alla bräddar. Förmår vi formulera tillräckligt spännande frågor till det materialet, kan vi snabbt närma oss nya insikter om mänskligt lärande. Som kan tillvaratas i nästa teknikgeneration och nästa – på väg mot detta att knäcka några av lärandets gåtor. Beroende på vilken människosyn man har, är blotta tanken att kunna hitta svar på sådana frågor främst fascinerande *eller*

skrämmande. Jag hör till de förstnämnda – kan inte se hur man kan leva sitt liv utan en tro på att det goda hos människan överväger. Men inte desto mindre finns det skäl att också ta upp några etiska aspekter. De kommer strax.

DEN NYA MÅNGA-TILL-MÅNGA-KOMMUNIKATIONEN

Först skall jag avsluta detta kommunikationsavsnitt med att lite mer systematiskt syna olika kommunikationsformer, förr och nu. Strukturen har jag lånat från Michael Thomsen, forskningschef på Interaktiva Institutet. Den särskiljer mellan olika kombinationer av antalet sändare, antalet mottagare och huruvida det hela sker samtidigt (synkront) eller godtyckligt i tiden (asynkront). Indelningen blir alltså:

SÄNDARE	MOTTAGARE	TID
En	En	Samtidigt
En	Många	Samtidigt
Många	En	Samtidigt
Många	Många	Samtidigt
En	En	Asynkront
En	Många	Asynkront
Många	En	Asynkront
Många	Många	Asynkront

Mellan »En« och »Många« kan man själv gärna tänka in »Några«.

Vad jag nu skall leta efter är exempel från förr och från nyss som visar på att kommunikationen i fråga förekommit länge. Det finns ju de som hävdar att nätkommunikation egentligen inte är något mänskligt nytt – att det bara är en överreklamerad ny teknik. Men titta nu på mina exempel från förr:

En-till-en samtidigt: Samtal, denna vida underskattade form också för att skapa ny kunskap.

En-till-många samtidigt: Predikan, föredrag, direktsändningar i TV och radio.

Många-till-en samtidigt: Kungssången, applåderande publik på evenemang.

Många-till-många samtidigt: Demonstrationer och motdemonstrationer, krigsfronter.

En-till-en asynkront: Grottmålningar, brev.

En-till-många asynkront: Böcker, tidningar, radio, tv.

Många-till-en asynkront: Insamlingar och omröstningar av olika slag.

Många-till-många asynkront: ???

Jag kan inte hitta på ett enda klassiskt exempel på asynkron många-till-många-kommunikation. Också vardagliga synkrona många-till-många-exempel lyser med sin frånvaro.

Det är troligen i många-till-många-kommunikationen, som den egentliga dynamiten finns.

Vad kommer till exempel att hända med den nuvarande demokratin när asynkron många-till-många-kommunikation hör till vardagen för majoriteten i samhället?

Det nya samhällets »geografi« är egentligen en sorts tänkografi. Platsen är inte så intressant, inte heller tidpunkten. Men *flödet* är intressant. Kommer vi kanske att börja rita världsflödeskartor över information? Kartor där det syns hur somliga flöden är dubbelriktade, medan andra är helt enkelriktade. Precis som det var och är med råvaror och materiella produkter. *Informationsflödeskartor* kan behövas för att utveckla en informationsströmningslära. I informationsflödesströmningslärans samhälle blir människan fortsatt synlig, kanske rentav synligare än i det gamla samhället. Eller snarare: hon blir synlig på ett *annat* sätt. På sitt sätt. Var och en kan bygga upp sin *tänkografi* med sig själv och det egna sökandet som nav, samtidigt som hon delar med sig av det hon vill till *alla* som söker sig dit. Alla kan alltså gå till källan, *ad fontes*, och alla kan få agera sökare. Mellanhändernas funktion är borta, i varje fall i den gamla formen. *Vilken* skillnad gentemot hur det var när jag började i fröken Edits skola på halländsk landsbygd!

Etik

Skolans värdegrund har diskuterats mycket de senaste åren, bland annat i en skrift från Skolverket med just namnet »Skolans värdegrund«. Jag var en av dem som fick skriva ett kapitel där, och jag valde då att inte lyfta fram de allomfattande och allomfattade mänskliga rättigheterna i

skolsammanhang. Tyckte mig inte ha något att tillföra i detta allmänna – annat än att heja på och stötta att det är viktigt. Men själv koncentrerade jag mig på fyra egenformulerade värdegrunder:

1. Varje elev har rätt till en skola inriktad på en långsiktig hållbar utveckling både vad gäller skolans resultatinriktning och dess process.

2. Varje elev har rätt att utveckla sin respekt för de egna frågorna, sin förmåga att ställa dem och sin insikt att när man väl formulerat frågan, brukar det gå att hitta svaren.

3. Alla elever i skolan har rätt till ett språk som är deras. Även elever utan tal- och skriftspråk skall få ett språk att beskriva sin konkreta vardag: en mångfald av konkreta, personnära, digitala bilder.

4. Alla elever har rätt att i skolan möta lärare som är förebilder genom att de själva är mästare på att lära och bra på att visa elever hur man kan göra när man lär sig.

Jag noterar nu – med viss förvåning och stor belåtenhet – att det är samma fyra punkter som jag fortfarande skriver om. För det är ju så det skall vara med värden: de skall räckta *längre* än den flyktiga vardagens futiliteter.

Fint är det också att erfara att alla dessa fyra värden blir lättare att arbeta mot i en IT-istisk era än tidigare. Nummer 2, 3 och 4 har jag redan skrivit om här. Vad gäller värdegrund 1 talar den egentligen för sig själv. Låt mig bara göra ett tillägg:

Det går överhuvudtaget inte att komma åt världens miljöproblem med mindre än att kunskaper och kunskapers konsekvenser (vilka också är kunskaper) sätts *i rörelse*. För stillastående kunskap leder ingenstans – det är kunskapen i rörelse som bär tankekraft. En skola inriktad på en långsiktigt hållbar utveckling kan således komma mycket längre när den tar nätet i bruk för att sätta kunskap i rörelse.

VÅLD OCH SEX

Det höjs med stor rätt många varnande röster kring etiska brister på nätet. Inte minst när nätet nu snart blir helt integrerat i skolans verksamhet. Det finns därför skäl att öka intensiteten i det etiska samtalet. Vad *är* det för etiska faror som lurar om hörnet? Till de uppenbara och mest omtalade hör faran med allt mer våld och porr. Visst kan den mötas med filter, men jag tror inte filter och förbud når så långt i sig. I stället ligger nog den starkaste motkraften i om man kan synliggöra hur *ett ansvar alltid är personligt*. Också på nätet.

När jag för ett antal år sedan hade förmånen att få träffa Dalai Lama, var vi några stycken som skulle formulera varsin fråga till honom. Min löd ungefär så här: »De senaste åren har det ena politiska systemet efter det andra fallit. Före fallen heter det alltid att det är *saken*, inte *personen*, som är det viktiga. Men *efter* fallet finns det inte någon kvar som försvarar »saken«. Det finns bara personer kvar. Om det är så, att faktiskt en sak inte finns utan en person, är det viktigt att inse och att formulera att *ett ansvar alltid är personligt*. Hur tänker du om det?«

Att frågan etsat sig fast i mig beror mer på situationen än på Dalai Lamas svar (det innebar i stort sett att han ock-

så hävdade det personliga ansvarets unika ställning). Jag ser sedan dess ständiga exempel på behovet av det personliga ansvaret. Och dessutom tror jag mig se hur hela situationer kan ändras när de övergår från att bli personliga till anonyma och vice versa.

Vad är det till exempel som gör att lagen om företrädesrätt vid övergångsställen slog igenom så starkt och ändrade stadstrafikbeteendet? Jo, att man kan se varandra i ögonen och att båda parter vet vem som har ansvaret: bilföraren. Följdtanke för också andra trafiksituationer: vad skulle det göra för skillnad om *ditt namn* kom upp på bilens nummerskylt när du satte dig bakom ratten? Stor, tror jag. Då blir det ju uppenbart för alla (och därmed starkare också för dig) att det är du som kör. Då är du inte en anonym bilförare i flocken och skulle på ett helt annat sätt leva upp till det personliga ansvaret.

Jag har ibland i offentliga samtal tagit upp det personliga ansvaret och noterat hur många i uppföljande inlägg menat sig hålla med mig. Men de har aldrig sagt det *personliga ansvaret*, de har bara sagt det *individuella ansvaret*. Och så menade jag inte. Ett personligt ansvar kan lika gärna vara gruppens: »det är *vi*, det är *de*, det är *ni*«. Det kan också vara *mitt*, *ditt*, *hans*, *hennes*. Det viktiga är att inte tappa taget om att ett ansvar alltid är någons.

På nätet är ansvaret inte bara tillhandahållarens. Det är i minst lika stor utsträckning användarens. Att våld och sex florerar så ohämmat på internet i dag, har mycket att göra med att *användaren* är så anonym. Att vi något så när stjärjar dessa företeelser i det levande livet beror på att det här finns mer av upplevt personligt ansvar. Det är till exempel inte så självklart enkelt för en betrodd familjefar att söka

sig till hårdporr och prostitution – han är ju *han*, han syns som sig själv, och hans egen övriga självbild utövar en stark egenkontroll. Men på nätet är han en icke-någon, och där finns ofta *ingenting* och *ingen* som kontrollerar honom.

Samhället har vi bland annat för att kunna skydda oss mot våra mindre önskvärda kulturfördärvande böjelser i levande livet. Vilket samhälle som efterhand kan utvecklas på nätet har jag ingen aning om. Men jag tror att några av dess bevekelsegrunder måste vara de samma som de i det levande livet, och jag tror att den kanske viktigaste metoden mot våld och porr blir att *också på nätet göra personen synlig*. Skolan har en viktig roll i detta.

MINA FEM STÖRSTA ETISKA VÅNDOR

Jag vill inte förringa problematiken med våld och porr på nätet, men det finns åtminstone fyra våndor till som är större:

TÄNK OM VI FAKTISKT

KNÄCKER NÅGRA AV LÄRANDETS GÅTOR?!

Det kommer självfallet att få drastiska effekter och lika väl kunna användas i det ondas som i det godas tjänst.

TÄNK OM LILLASYSTER BÄDDAR FÖR BRA FÖR STOREBROR?!

Jag har tidigare beskrivit min glädje inför hur personliga gränssnitt kommer att kunna göra mer av ditt inre tillgängligt i det yttre för dig själv och för andra. Det är fantastiskt att få chansen att på det sättet arbeta med sina tankar och känslor. Och samtidigt: ju mer Lillasyster släpper ifrån sig, desto mer kan naturligtvis Storebror bruka och missbruka.

TÄNK OM FARTVINDEN
BLÅSER BORT DET SUNDA FÖRNUFTET?

Jag har med glädje skrivit om kunskapens supraleddning. Hur fantastiskt det är att inte behöva hålla på med det materiella och tröga utan bara arbeta med det immateriella och snabba.

Och ändå: själva hastigheten rymmer inte bara en tjuvning, den rymmer också en fara. Det har ju faktiskt varit tiden som har hindrat allt från att hända på en gång. Den osynliga stöveln har haft tid på sig att trampa fram över alla forskningsresultat, skilja mellan det hållbara och det dagsländeaktiga, mellan det verifierbara och det kvacksalvepåstående. När nu den stöveln inte hinner sättas ner, kan kunskapsutvecklingen komma att spåra fel, långt, långt ut utan korrekationer.

TÄNK OM VI BEREDER VÄGEN
FÖR NYA SORTERS FÖRTRYCK OCH KRIG?

Det blir ju så lätt att hitta fram till varandra. Det blir så lätt att bilda nya starka grupper. De flesta grupper bygger inte bara på en gemenskap utan också på en gränsdragning mot andra. Det är inte alls bara nazisterna som utgör faran i detta. De flesta av de nya grupperna kommer att vara internationella, och de kommer inte att i vanlig mening ha tillgång till militära vapen. Men de som kan och vill ta herreväldet över någon del av nätet, de kan därmed enkelt sätta sig i lika strategiska positioner som någonsin de som hotat med kärnvapen.

Dessa nedslag visar med all önskvärd tydlighet hur vi är inne i en människoomdanande och kulturomdanande och

samhällsomdanande period, och hur det vilar ett tungt och positivt ansvar på oss som råkar få vara med om denna fantastiska period. Det finns mycket att fundera kring. Milt sagt.

EFFEKTEN AV TILLIT:

EN ANNORLUNDA PLACEBOEFFEKT

Och just därför krävs det tillit. *A trust is a must.* Den människa, som inte bara får information utan också möts med en tilltro, kan på ett mycket bättre sätt ta till sig information och omvandla den till kunskaper och känslor. Vilket i sin tur kan förändra hennes upplevelser av till exempel mänskliga sammanhang, demokrati, kultur. Eller fördjupa hennes självinsikter och förmåga att bättre ta fatt på bakomliggande faktorer till varför hon kanske inte kan det ena eller det andra.

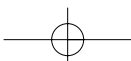
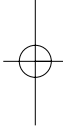
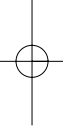
Sett i traditionella medicinska termer kan mitt pläderande för tillit (från läraren mot eleven) möjligen ses som en hypotes om en omvänd placeboeffekt. I den traditionella placebosituationen är det ju tilltron till läkaren eller medicinen som utövar sin verkan. Här är det lärarens tillit till eleven som jag påstår ger effekt, både genom det direkta bemötandet *och* genom hur tilliten manifesterar sig i de erbjudna redskapen. För det blir ju lärarna som skall arbeta med mycket av elevernas redskap, och visst avspeglar det sig i utformningen av dessa vilken bild man har av sina elever.

Tillit finns inte bara mellan människor. Det finns också inom en människa, till exempel hos en elev eller hos en medlärare. En oöverträffad formulering av *optimismens* roll, som jag ofta återvänder till, gjordes av Dietrich Bonhoeffer när han satt i koncentrationsläger och hans förestå-

ende avrättning inte kunde vara särskilt avlägsen. Trots detta kunde han skriva att optimism inte är något som man *härleder* ur en situation. Optimism är ett förhållningssätt. Optimism innebär att man inte lämnar ifrån sig framtiden till pessimismen utan tar den i anspråk för hoppet.

KAPITEL 8

LÄSARENS KAPITEL

KAPITEL 9

DEN NYA EKONOMIN

Något måste ha hänt när en alldeles vanlig tidning som Sydsvenskan i sin fullt seriösa nätversion har inte bara en utan två »just nu« -avdelningar. »Vädret just nu« är den ena – det är väl inte så konstigt, det kan vara av visst intresse för många. Men »Börsen just nu« – vad säger det oss om vår samtid att det alls kan finnas en sådan del av en svensk dagstidning anno 2001? Att många är så intresserade, att man tycker att börsrapporten ständigt måste uppdateras (somliga läsare minns när vi hade börsnoteringar i radion klockan 13), och att ingen kan förutse växlingen. Ja, kanske är det rätt likt vädret? Men det ena kaotiska är människo-genererat och har lett till »Den nya ekonomin«, medan det andra i stort sett är opåverkat av människor (hoppas vi, även om växthuseffekten lägger sin skugga över det).

FEMDYGNSPROGNOSER PÅ BÖRSEN

Femdygnsprognoserna för vädret förefaller avsevärt mycket mer pålitliga än eventuella femdygnsprognoser för börsen. *Ja, kanske skulle börsen helt ha spelat ut sin roll om den gick att förutse fem dagar i förväg.* Det bygger ju på att ingen på förhand vet om jättesvängningarna kan ta fart och låta förhoppningar och farhågor överta kommandot från det

orsaks–verkansbetingade. Just i drivkrafterna finns den största principiella skillnaden mellan det kaotiska i vädret och det kaotiska på börsen. Vädret drivs av, ja, bestäms av effekterna av det som *har varit*. Börsen drivs av hur människor tror att det *skall bli*.

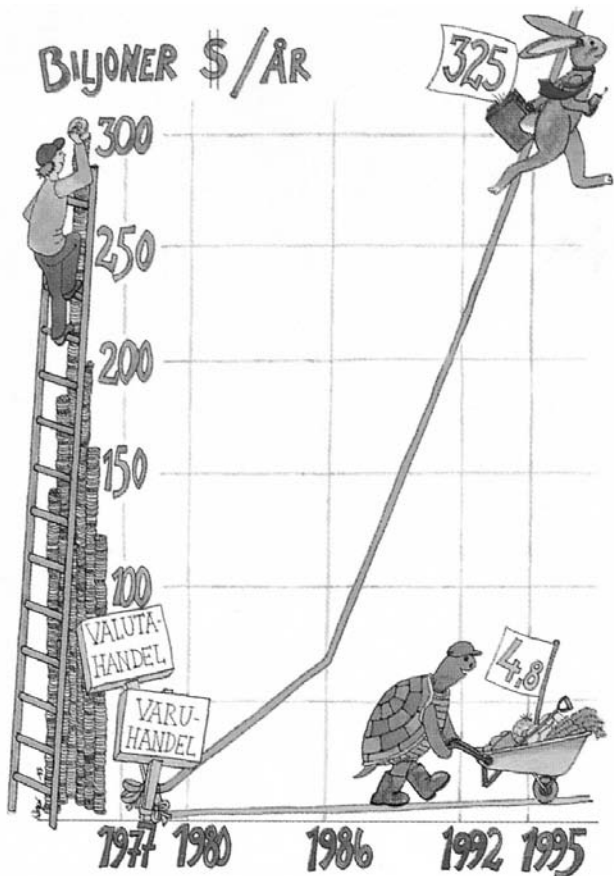
Jag begriper ju ingenting, jag heller, om »den nya ekonomin«. Men just därför är det ett sådant nöje att spekulera runt lite, och det syns ju redan på rubrikerna nedan att jag samtidigt är mycket allvarlig *och* provar humorn som vapen. Detta blir mina huvudlinjer:

1. Sköldpaddsekonomi, harekonomi – och sedan?
2. Det immateriella som det värdeskapande – vad händer då?
3. En 180-gradersomvändning
4. Hjälp till att gissa!
5. Jorden, hallå!
6. Val-ismens ok

SKÖLDPADDSEKONOMIN, HAREKONOMIN – OCH SEDAN?

Jag gjorde en gång i tiden ett vykort med titeln »Pengar och pengar«. Det är så gammalt att jag inte följt utvecklingen längre än till 1995. Ändå talar det sitt tydliga språk.

Den ena ekonomin, att gå till jobbet, få lön, betala hyra och mat, alltså sköldpaddans ekonomi, är ganska så stillastående. Förväntningspengarna däremot, harpengarna, bara far i höjden. Att det här vykortet alls kom till, ja, att jag alls en gång började tänka över ekonomi i elementära fabeltermer, berodde på att jag var i Argentina år 1992 när svenska kronan bara föll och föll. Jag läste om det som om

PENGAR OCH PENGAR

Nu för tiden finns det två sorters pengar.

Dels de gamla vanliga riktiga som sköldpaddan har, där pengalönen går till mat, hyra och kläder.

Dels de nya elektroniska pengarna som haren har. Haren byter bara pengar mot pengar. Ändå är det han som blivit störst och starkast. Harens system har ingen inbyggd tröghet. Vad som helst kan hända hos honom.

Varför ska det tillåtas styra också din och min värld?

Sverige var ett främmande land: Marginalräntan (Vad i all sin dar är det? Det vet nog alla andra... Jag får väl veta när jag kommer hem...) var 500 procent. Inget hade egentligen hänt men pengar hade börjat rulla ut ur Sverige beroende på osäkerhet om utgången i den franska folkomröstningen och storleken på den tyska räntan (eller om det möjligen var tvärtom). Det påstods vara detta som höll igång karusellen och de fortsatta spekulatiönerna, inte att Sverige hade blivit bankrutt eller svenskarna plötsligt inkompetenta och lata.

När de globala digitala nätverken byggdes – inte talade vi på den tiden om att det skulle gå *pengar* i systemen, och att detta skulle vända upp och ner på världens ekonomiska system. Nej, inom *the global village* skulle det utbytas »information«, vilket i första omgången bara föreföll bra: människor jorden över skulle på så sätt nå en annan närhet till varandra.

Handen på hjärtat – hade vi velat ha detta ekonomiska system om vi hade kunnat förutse det? Och vilka är »vi«?

Redan år 1992 snurrade Har-pengar elektroniskt tämligen så friktionsfritt. Pengar kunde bytas mot pengar utan någon nämnvärd tröghet i Harens elektroniska system. I Sköldpaddans däremot tar allt sin tid. Det tar tid att anställa människor, utbilda dem, ja, det tar till och med tid att avskeda dem. Likaledes tar det tid att framställa produkter och att avyttra dem. I detta Sköldpaddans system finns det alltså en mycket större tröghet. *Och ändå leker Haren och Sköldpaddan leken att de sysslar med samma pengar* – det är detta jag inte fick ihop då år 1992 och det är detta jag fortfarande inte får ihop. Som fysikalisk metafor skulle man kunna se det som att Sköldpaddan har att dra runt ett stort,

tungt kugghjul under mycket friktion, medan Harens kugghjul spinner friktionsfritt. *Vad är det egentligen som förenar två sådana system – mer än att de låtsas att de sitter på samma axel?*

Jag kunde inte hitta det förenande då, och jag kan inte hitta det nu. Åren har gått, och mycket har förändrats. När Har-ekonomin visat sig fortsatt framgångsrik, har alltfler anammat den som något verkligt och eftersträvansvärt. Ekonomiska klubben och A-ekonomi är numera var mans egendom, och svenska folket köpte glatt det Telia man redan ägde. Även om jag inte hittar det förenande, har jag respekt för att mänskligheten kanske har satt igång något man inte kan stoppa. Och även om en separation mellan de två ekonomierna logiskt sett vore det enda rimliga, går den kanske inte att åstadkomma.

Tyvärr har ingen av alla de ekonomer som jag träffat under dessa år, kunnat ge mig några bättre och hållbarare bilder av världens ekonomiska system än min fabelbild, så jag har inte kunnat bli av med den. Och jag har bestämt mig för att jag inte begriper nåttttt av det som sker i världens ekonomier. Men jag lyssnar med ett snett småleende på alla dem som ena veckan förklarar ett skeende och förutspår ett annat, och veckan därefter lika glatt förklarar varför allt gick i andra riktningen. Mina slutsatser är åtminstone två: det *finns* helt enkelt inga vettiga förklaringsmodeller, och det *är* otillfredsställande att Haren och Sköldpaddan, lika inkompatibla som någonsin, ändå inte är särskiljbara.

Ungefär som när jag långt borta i Argentina år 1992 fick höra talas om den svenska marginalräntan på 500 procent och inte förstod något, tänker jag nu: Det är nog bara jag som inte förstår. De andra förstår nog, på något sätt, fast

just jag inte kan få ihop vad de säger. Men nu har jag börjat tvivla på även detta, för nu har det inträffat att jag (JAG!) fått pris som Årets ekonomikvinna år 2000. Jätteglad och jättepaff blev jag, och i yran kunde jag inte avhålla mig från att säga till prisutdelarna att detta att de gav just mig ett sådant pris – det visar kanske att de inte heller förstår nåttt ...

Man tog inte illa upp där och då. Tvärtom ledde det till spännande samtal. Och nu fortsätter jag här med att viska: tänk om kanske ingen förstår det ekonomiska system som råkade bli inte blott möjligt genom de globala digitala nätverken utan också genast använt? Tänk om Haren, han med förväntningspengarna, han som byter pengar mot pengar utan att ha passerat vare sig människor eller varor eller något annat med friktion, bara håller på med *Kejsarens Nya Pengar*? Om kejsaren egentligen är penganaken, fast han verkar så pengastinn, vad är det då egentligen som finns? Konstigt nog fick jag ekonomipriset mest för att jag påstår att *tid* är det enda en människa har. Skulle det gå att forma människonära ekonomier om man utgår från att människors tid är den egentliga guldmyntfoten?

Så här långt kommen väller frågorna fram, som till exempel: Hur länge kan den offentliga sektorn i så stor utsträckning som nu drivas med Sköldpaddspengar, det vill säga med riktiga, tröga pengar från bland annat skatter på löner och varor och sådant som omsätts i Sköldpaddans system? Hur länge kan exempelvis universitet, skolor, sjukvård hålla emot att dras långt in i Har-ekonomin? Uppenbarligen inte så länge – även om detta ännu inte sägs offentligt.

Ändå är det kanske här man kunde börja med ansatserna till en *ny ekonomi* på andra sidan om de hopflätade Sköldpadds- och Har-ekonomierna.

GÅVOEKONOMI ELLER ROFFARMENTALITET

Stora delar av denna ekonomi borde kunna bli en *gåvoekonomi*. Styrdd av endorfiner och *en önskan att göra gott*, till exempel gentemot barnen, snarare än konkurrensens adrenalin.

Rent hypotetiskt är inte detta. Stora delar av informationsteknologin kan enkelt täcka sina kostnader via andra sektorer – och sedan ge bort till barn och skolor det de vill ha. Givetvis bara av det bästa – för endast det bästa är gott nog till barnen.

Jag ställer här gåvoekonomin mot den andra ytterlighetens möjligheter: den där den maximala profithungern kommer att härska. Den kan i så fall bli värre än någonsin tidigare, eftersom profiten inom IT kan beräknas som kvoten mellan det virtuella och det reella: $P = v/r$ (Thomsens formel). Det vill säga: kan du få det reella inslaget att gå mot noll, går profiten mot oändligheten. Om det nu inte är för många som finner gåvoekonomin mer givande och därmed omöjliggör profithungern för andra.

Tänk om vi började tillämpa gåvoekonomin inte bara på barnen utan också gentemot u-världen. I stället för att till exempel som nu suga upp eliten av de intellektuella i u-världen till i-världens företag, speciellt dem inom data-branschen. Det är omöjligt att undvika paralleller till tidigare snedrelationer mellan u- och i-värld. I rakt nedstigande led är det som sker nu en parallell till:

Slavarna. När det behövdes muskelkraft i jordbrukssamhället, drog man sig inte för att tvångsförflytta människor.

Råvaruutsugningen. När det behövdes råvaror till industrisamhället, köptes dessa för en billig peng. Chansen för u-världen att själv förädla sina råvaror var nästan noll.

Hjärndränaget. Nu är det *kunskapssamhället* som behöver sin råvara: de skarpa hjärnorna. Det behövs denna gång vare sig bojer eller slavkontrakt för att få råvaran (de unga intellektuella) att flytta till förädlingsindustrin (företäresvis dataföretagen). Nej, de flyttar av egen fri vilja och behöver inte ens lockas med särskilt stora förmåner. Blotta möjligheten att få utvecklas som tänkande människa räcker långt.

ÖKAT STÖD TILL UTBILDNING OCH FORSKNING

Som en effekt av det rådande läget har jag svårt att fördöma trenden »go west«. Även om den förstärker obalansen mellan i-värld och u-värld, även om många dataföretag kan göra sig (oförtjänt och oförskämt) stora pengar på det, så kvarstår faktum: de unga får det bättre, och deras bidrag till en bättre värld blir större än vad de blivit om man satt sina ljus under skäppan.

Men samtidigt måste man komma ihåg vilket nytt och starkt *symptom* denna västflytt-trend är på effekterna av bristande satsningar på utbildning och forskning i u-världen. Vilken uppmaning till FN att skärpa och nytolka och bättre förverkliga artikel 26 i FN-deklarationen (om utbildning) och 27 (om forskning). Och vilken möjlighet att få i-världsstöd till utbildning och forskning på platsen! Något har adderats till de mellanmännsliga solidaritetstankarna och önskan att nå drägligare överlevnadsförhållanden genom utrotning av analfabetismen. Nu pekar också de krasst utvecklings- och ekonomiorienterade i samma riktning: utbildning och forskning – och det på platsen, för då kan man hitta många, många flera guldhjärnor. Och givetvis skall också u-världen omfattas av ambitionen att vi

kan ge bort allt det som är informationsteknologiskt möjligt. Det har vi råd med – bland annat eftersom det inte kostar oss något.

NÄR DET IMMATERIELLA BLIR DET VÄRDESKAPANDE – VAD HÄNDER DÅ?

När det immateriella är ekonomiskt viktigt som värdeskapare, ja, kanske det viktigaste – vad händer då? Givetvis kan jag inte svara på den frågan, men den måste ställas, och det av många. Den tiden är förbi då idégivare knappast uppmärksammades alls, då efterrapningar av det materiella utan ens insikt i grundtanken bakom kunde vara både acceptabelt och lönsamt. Jag undrar mycket över på vilket sätt aktiebolagen nu skall värdera sitt *idékapital*, hur de skall bära sig åt för att utveckla *idérevision* och utbilda *idérevisorer*?

Vad man kan få syn på i detta beror på i vilken riktning man försöker titta. Om vi är överens om att det virtuella, det immateriella, är på väg att få en överväldigande betydelse, är det inte rimligt att bara tolka detta i gamla termer. Man måste vrida huvudet 180 grader, bort från det materiella och maximal räntabilitet på insatt kapital som det värdegrundande, över till en kultur där det är det immateriella som är det värdebärande. Och så får vi försöka skönja nya mönster och dela med oss till varandra av dem.

EN 180-GRADERSOMVÄNDNING

I kapitel 7 vred och vände jag på den 180-graders-omvändning som nu pågår. Ekonomisektorn snurrar också runt – vad blir det för ny ekonomi som uppkommer, när många fler kan prata mycket mera med många andra? Bankernas

nuvarande satsning på att kunderna skall klara mera själva på det gamla sättet är bara ett litet tuppftät i det nya som rimligen bland annat innebär helt nya definitioner av vad en »bank« är.

HJÄLP TILL ATT GISSA!

Tanken på fröken Edit och min småskolesal, som jag tidigare berättat om, dök upp när jag läste Manuel Castells *Nätverkssamhällets framväxt*. Han hävdar (som sociologer ofta gör) att det är kulturen som driver fram tekniken snarare än teknologin som omvandlar kulturen, vilket jag (och många av mina kollegor inom naturvetenskap/teknik) ofta tycker. Vi ser ju hur det som nyss bara fanns i laboratoriet plötsligt omvandlar vardagen för gemene man. Hur bredband, distansarbete, mobilitet leder till ändrade förutsättningar i många människors liv.

Med fröken Edit-exemplet blev det emellertid väldigt tydligt för mig hur kulturen åtminstone kan *omöjliggöra* en teknologi. Inte skulle vi kunnat ha en dator och än mindre en internetanslutning i min skola. Inte skulle vare sig IT eller genteknologi kunna bryta igenom – dessa genuina teknologiska uttryck för det kulturella »låt-det-unika-hos-varje-människa-komma-fram!«. Men jag känner inte att pengavärlden är där än, åtminstone inte bankvärlden. För inte ger väl vare sig de nygamla börserna eller de nygamla bankerna generellt sett kunden allt bättre individuella navigeringsmöjligheter, allt bättre individuell återkoppling, allt bättre individuella möjligheter att bete sig? *Vad händer när någon aktör blir avsevärt mycket bättre på detta än de andra?*

Alla människor lär sig hela tiden, antingen det kallas

livslångt lärande eller ej. Behovet av kommunikation – att få ge signaler och få ta emot signaler – är lika primitivt som behovet av luft, mat och dryck. Ja, man kan helt enkelt inte låta bli att kommunicera och lära sig. Också om vi hade vetat att all ny kunskap från och med *nu* vore ond, hade vi inte kunnat låta bli att tänka ut nytt och förmedla det till varandra. Det är just för att *lärandet* i vid mening är det som skapar och hela tiden omskapar personligheten som informationsteknologin håller på att revolutionera vår värld. *Vilka konsekvenser kan detta tänkas få för »den nya ekonomin«?*

Och hur kommer den sociala ekonomin att växelverka med harar och sköldpaddor och gåvor? Vi är ju på väg in i en annan tid där *värdena* är på väg att bli de drivande. Huvudfrågan håller på att bli: *Vad kan vi göra tillsammans?* Man letar sig till gemenskaper där man känner att *tillsammans med dem*, med *just dem*, går det att göra något som man inte kan göra var för sig – och kanske inte heller i andra gemenskaper. Låt mig upprepa: »Känslan inför det utvalda 'vi:et' må ha olika bakgrunder: det kan hända att den bygger på att man i gruppen kompletterar varandra, lyfter varandra, har en och samma intresseinriktning eller helt enkelt bara tycker om varandra.«

Möjligheten att hitta denna gemenskap som klarar av att göra något som når utöver summan av de individuella insatserna – det är den som är själva kärnan i det som ibland betecknas »social ekonomi«. Annorlunda uttryckt: Social ekonomi har som sin grundförutsättning att det finns sådana självvalda gemenskaper som det mänskligt är »ekonomiskt« att vara i. Den tiden är förbi då det lönade sig att tänka: Vad kan *jag* tjäna på det här? Inte heller finns

det längre ett starkt folkhem som vill och kan ta hand om medborgarna. Andra frågor har blivit viktigare, som till exempel »Vad kan jag göra för dig?« eller »Vad kan jag göra för samhället?«.

Men den *mest* aktuella frågeställningen, både på individnivå, företagsnivå och samhällsnivå är ändå »*Vad är det som just vi kan göra tillsammans?*«. Och hur gör vi detta något? Här finns grundtanken bakom EU, bakom företagsammanslagningar och bakom bland annat ungdomars lust att hellre göra något ihop i den självvalda gruppen än att göra något alldeles själv. Dessa nya tankestrukturer kräver annorlunda demokratiformer, nya företagsstrukturer, ny lagstiftning, andra skatteregler och – inte minst – ny forskning.

JORDEN, HALLÅ!

Sverige var ordförandeland i EU våren 2001. Det svenska vävdes in i det europeiska och utestängde samtidigt det icke-EU-tillhörande. Så är det med nästan alla internationaliseringstendenser. Var för sig går de på sina respektive områden i riktning mot ökad gemenskap med några och i riktning mot minskad gemenskap med andra. Dessutom har alla förändringarna olika hastighet, så informationens, drogernas, farsoternas, miljöns och ekonomins globalisering går inte i takt. Men de globaliserande krafterna skapar nya närheter oberoende av geografisk och politisk hemvist. Samtidigt tappar de gamla sin dominans, och man behöver inte längre veta särskilt mycket ens om sin granne eller om sin egen kultur. Om man inte är speciellt intresserad av den, förstås.

Den gamla internationalismen har bytt ansikte och fått

många nya. Under en period var den ett av de många människornas ideologiska försök att stå i vägen för makthavarens krigshets. Men nu är det makthavarna och kapitalägarna som är globala i sina aktioner, medan människor kan spelas ut mot varandra. När det sägs rakt ut att man kan få tre indier för en schweizare – vad kan det bli för internationalism av det? Så mycket lättare hänt att man drabbas av misstro mot det andra, mot de andra, de diffusa konkurrerande långt där borta.

Ja, vad kan det överhuvudtaget bli för genomskådliga ekonomiska sammanhang när man producerar i ett land, säljer i ett annat och flyttar vinsterna till ett tredje? Då finns ju inte längre de reglerande mekanismer kvar som gjorde att Ford över en natt fördubblade lönerna till sina arbetare. Henry Ford fick förstås utstå mycket kritik för det, men han hade ett starkt svar: det ingick i hans koncept att det för tillräcklig volym på produktionen av T-Fordar var nödvändigt att också arbetarna på sikt skulle kunna köpa sig en bil.

I någon bemärkelse borde förstås liknande resonemang kunna råda också på den globala nivån, men de höljs i dimma av de olika intressenternas olika hemvist. Den som vill tillverka något billigt i ett u-land för att kunna sälja det till amerikaner med högsta möjliga egna japanska eller europeiska vinst, han har inte det direkta egenintresset av att också arbetarna i u-landet skall kunna köpa varan.

Då måste rimligen någon annan ta det ansvaret. Världens nationella regeringar och olika konstellationer av nationer (inklusive EU) är märkvärdigt flata inför detta. Attac-rörelsen med dess krav på ett globalt system för

indrivning av skatt på internationella kapitaltransaktioner till förmån för de fattiga länderna kan vara ett första steg. Om det vore som »Gubbstrutten« i Dagens Nyheter skriver: »Säpos nya hotbild är att de godhjärtade går till Attac«, så skulle jag vilja kontra med att säga att det är i så fall en alldeles för svag hotbild. Att vara allmänt hygglig, ja, godhjärtad, är alltid bra, men det är inte nödvändigt att vara godhjärtad för att kunna se att den nuvarande globala nya ekonomin gräver sin egen grav genom sin brända-märkens-taktik utan någon långsiktighet.

Om jag är med i Attac? Nej, inte formellt. Ännu. Men reellt är jag förstås med där jättemycket, kanske snarast redan i Attacs nästa och nästa generation.

VAL-ISMENS OK

Det står inte i rubriken att val-ismen, dogmen att vi skall välja i alla lägen, är OK. Det står att det är en börda, ett ok. Vi börjar bli många som helst skulle vilja slippa ifrån denna exploderande flora av påtvingade nu-skall-det-väljas.

Inte har jag någon som helst lust att placera pensionspengar. Och inte heller vill jag välja och vraka bland el- och teledistributörer. Visst skulle jag kunna sätta mig in i förutsättningarna och göra mina val, men vad hjälper det när jag varken *vill* eller *tror* att valen gör någon skillnad för mig, på kort sikt och på lång sikt, ställt i förhållande till vad jag annars kan ha min tid till?

Valtvångets diktatur är inte fullt så övermaga som *valförbudets*, men de är samma andas barn. Det gäller att inse att *valmöjligheten* och *valvärdheten* är två alldeles olika företeelser.

Ändå vet jag förstås att människan väljer hela tiden. På

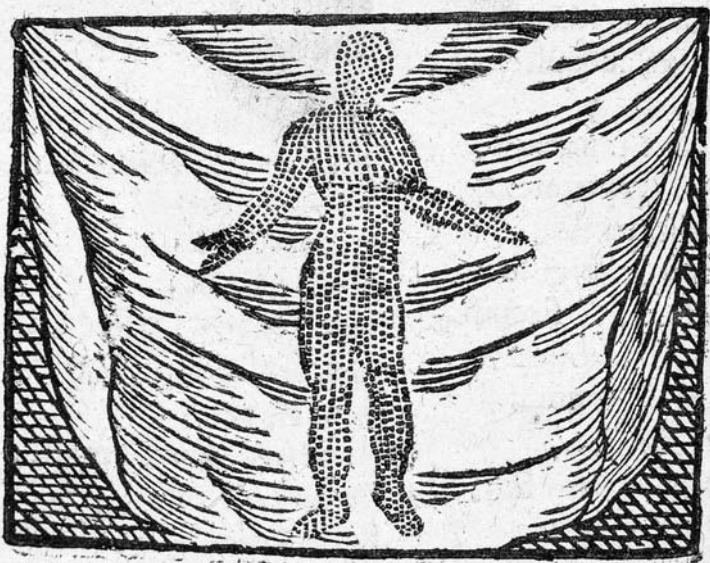
varje nivå. Ibland tittar jag mig omkring i större folksamlingar. Jag hittar då sällan två personer med samma glasögonbågar, samma kläder eller samma frisyr. Människor har så olika inre föreställningar av hur de vill exponera sig. Och har vi chansen att i det yttre visa upp våra olikheter i det inre, så tar vi den möjligheten. Och det med stor entusiasm, verkar det som. Alltså inte som ett påtvingat men väl som ett självvalt valområde. I själva verket är detta att kunna välja sin egen exponering en av drivkrafterna bakom konsumtionssamhället.

Att i det yttre omsätta något av det inre – det tar alldeles påtagligt tid. Tid tar det också att prioritera bland alla de aktiviteter vi ägnar oss åt. Det är ju så mycket som vår samtid både tolererar och möjliggör. I andra tider har det fysiska arbetet varit så hårt att både möjligheten till val och orken till val varit ytterligt begränsad. Man har helt enkelt inte orkat göra någonting utöver det nödvändigaste. Därtill kommer att det funnits (och finns) kulturer där -ismer och dogmer är så dominanta att inget självvalt kan exponeras.

Nytt för vår tid är tvånget att välja – *val-ismen*. Att det hamnar ett litet avsnitt om detta i ekonomiavsnittet, har att göra med att det finns omfattande ekonomiska effekter av val-ismen.

Mänsklighetens hittillsvarande historia har visat hur starkt suget mot det självvalda är, och hur detta slår igenom så snart det får en rimlig chans. Det finns alltså ett facit: ett liv *utan* valfrihet svarar dåligt mot hur människor vill ha det. Samhällen eller kulturer som förhindrar människor att utveckla sin individualitet har ingen överlevnadskraft jämfört med dem där självbilden kan utvecklas och männis-

Anima Hominis. Menniskians Siäl.

kan kan komma underfund med att hon faktiskt finns. Som en unik människa med unika egenskaper och möjligheter.

Men detta är inte liktydigt med att människan vill gå hur långt som helst åt det individuella hållet. Hon är social – hon vill kunna känna igen sig, hon vill höra samman med andra, hon vill kunna vara lika, hon vill ha gemenskap. Det är ingen slump att det finns kooperativ, intresseföreningar, moden att följa eller välja bort ... Var balanspunkten skall ligga mellan det gemensamma och det enskilda är olika för olika människor. Men den finns. Kulturellt betingad är den också. Det blir så påtagligt för svensken som kommer till USA. Rent matt kan man bli där av alla dessa val. Själv hittar jag genast på motknep: det *går* ju att avstå från dressing på salladen, och så slipper jag därigenom hela den smattrande uppräkningsen av de sorter mellan vilka jag annars måste välja ...

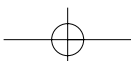
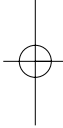
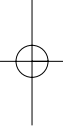

Stort blandas med smått, och på en sida eller två har jag nu fullt avsiktligt hoppat mellan stort och smått bara för att få komma till just denna punkt. För här kan jag säga ut: det är förnedrande på hur många sätt man just nu förvränger människans inneboende önskan att *få finnas* som individ och omvandlar önskan att välja till ett *tvång* att välja, i stort och i smått, och det oberoende av på vilka områden hon *vill* välja. Det första och viktigaste valet ligger ju just i detta att få välja områden inom vilka man vill välja.

Det finns facit för vart utvecklingen tar vägen i ett väljaför-att-välja-samhälle. USA är på många sätt en avskräck-

ande föregångare på området. Det blir väldigt *enahanda* då det enskilda valet huserar ensamt i högsätet. Allt blir bara yta. Jag tror inte ett ögonblick på att det är så vi vill ha det – att vi vill hålla på och välja mellan olika lätt-och-lagom-företeelser och bara gå längre och längre i att demonstrera vår tids rädsla för allvar.

Tankekraft är det enda motmedel jag kan hitta på mot den rädslan.

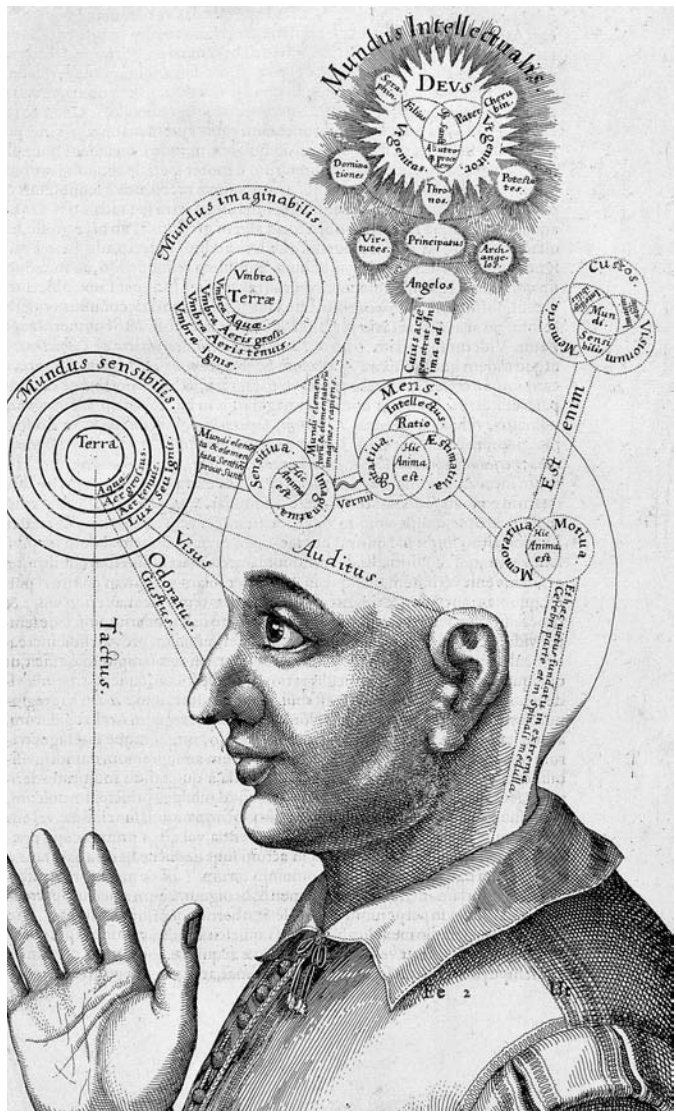

KAPITEL 10

LÄSARENS KAPITEL

Denna avslutningsbild är inte till för att slå ett slag för den mekaniska människan. Inte heller vill den förstärka eller parodiera hjärngeografi med dess inriktning på var olika hjärnfunktioner är lokaliserade. Vad jag däremot vill lyfta fram är det eviga i människans önskan att synliggöra idéer, tankar, kunskap, känslor. Just nu lever vi i en upplevelsekultur som riktar in människan på att finna vem hon är. Vi är på väg in i förändringskulturen som mer handlar om vem man vill bli. Det man säljer till kunden är på något sätt kunden själv eller snarare kundens dröm om sig själv som någon som är bättre än den som finns. Förbättringen skall möjliggöras genom det som köps. Functional food, gym och optimistkonsulter är uppenbara exempel på detta.

Dessa de senaste dagsländeexemplen är alla uttryck för människans önskan att synliggöra det hon har i sitt inre. Den önskan är ovanligt stark i vår samtida kultur. Lärandet, det ständiga sökandet och skapandet, förändringen, är på väg att bli ett upplevt normaltillstånd. Skönt, tycker jag, om det blir till en självklarhet att det är omöjligt att leva utan att lära. Tänk om vi äntligen befrias från plattityder som "livslångt lärande", skapade av auktoriteter som tror på att auktoriteter måste tillrättalägga och arrangera för att människor skall lära. I själva verket är det ju så att människan blir till genom att lära sig och lär för att bli någon.

BILDKÄLLOR

Hela bilden på försättsbladet, utsnitt ur samma bild på sid 10, 115, 127 samt bilden på sid 56–57: Ur filmen 'Sånger från andra våningen' av Roy Andersson. Foto: *István Borbás*.

Baksidan av försättsbladet samt sid 78 (och utsnitt av bilden i hela kapitlet): *Peter Broberg*.

Omslagets framsida: ©*Kirsten Hennix*/BUS 2001.

Foto omslagets framsida: ©*Kirsten Hennix*/BUS 2001.

Omslagets baksida: *Per Pettersson*.

- sid 6 AT&T, Telefonförvirring i korset mellan Broadway och John Street i New York 1890.
- sid 14 *Gustav Eneroth/Phoenix*.
- sid 24 Foto: *Marianne Danielsson*.
Klipp från video: *Per Zilo*, Studio III, Ronneby.
- sid 35 The Month of the Vintage, 1959,
©*René Magritte*/BUS 2001.
- sid 46 *Fred Plaut*. Från utställningen 'The Family of Man', The Museum of Modern Art.
- sid 63 Ur 'Än lever Emil i Lönneberga'.
Bild: ©*Björn Berg*/BUS 2001.
- sid 82 Klassfoto, fotograf okänd.
- sid 93, 94 *Bodil Jönsson* och *Per Wickenberg*.
- sid 123 *Ingrid Wigur*.
- sid 137 *Johann Amos Comenius* (1592–1670).
Orbis sensualium pictus. Åbo.
- sid 143 *Robert Fludd* (1574–1637). Tomus secundus de supernaturali &c. Oppenheim.
Bilderna på sid 137 och 143 är hämtade ur boken Tankens bilder, Raster förlag 1997.